

LA BIBLIOGRAFIA MÈDICA CATALANA
D'ARNAU DE VILANOVA:
ESTAT DE LA QÜESTIÓ I NOUS TEXTOS
(amb una nota sobre la difusió a Catalunya d'una *Vida* d'Arnau)¹

*En record de Luis García Ballester,
homenot arnaldista*

Aquest article no tracta tant de la vida d'Arnau de Vilanova i de les obres sortides de la seva ploma, com de la difusió de la imatge i el nom d'Arnau i de les seves obres, tant les autèntiques com les considerades espúries. Per a il·lustrar-ho, presenta dos casos diferents: per una banda, una coneguda *Vida* d'Arnau en una còpia feta a Catalunya a finals del segle XV inèdita per als arnaldistes; per l'altra, un estat de la qüestió sobre les obres mèdiques arnaldianes o atribuïdes a Arnau que van circular en català. En apèndix, es publica la còpia de l'esmentada *Vida* d'Arnau i un corpus de receptes i textos a ell atribuïts majoritàriament inèdits o mal coneguts.

I. DIFUSIÓ CATALANA D'UNA VIDA D'ARNAU

El manuscrit 123 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona és un recull d'anotacions personals, amb textos i fragments copiats d'aquí i d'allà —però sobretot d'autors clàssics llatins— per l'arxiver reial, historiador i lletraferit humanista català Pere Miquel Carbonell (Barcelona, 1434-1517).² Tot

1. Aquest treball s'inscriu en el projecte de recerca «Corpus digital de la ciencia medieval en la Corona de Aragón y su contexto latino y románico: obras vernáculas, Arnau de Vilanova y Vicent Ferrer» (FFI2011-29117-C02), dirigit per Lluís Cifuentes i finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad (MECO) <<http://www.sciencia.cat>>, i en el grup «Cultura i literatura a la baixa Edat Mitjana» (SGR 2009-1261), dirigit per Lola Badia i consolidat i finançat pel Departament d'Economia i Coneixement de la Generalitat de Catalunya <<http://www.narpan.net>>. L'autor és membre del Centre de Documentació Ramon Llull (CDRL) i de l'Institut de Recerca en Cultures Medievales (IRCVM) de la Universitat de Barcelona. Agraïments: Montserrat Cabré (Universidad de Cantabria), Antònia Carré (Universitat Oberta de Catalunya), Sadurní Martí (Universitat de Girona), Michael R. McVaugh (University of North Carolina) i Joan Santanach (Universitat de Barcelona).

2. Descrit a Francesc X. MIQUEL I ROSELL, *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, 4 vols., Madrid, Direcciones Generales de Enseñanza Universitaria y

i la preponderància del llatí, el recull conté també alguns textos en català, entre els quals un poema consolatori sobre la pesta (*Contra adversa fortuna*) escrit sobre models marquians «estant pestilent la ciutat de Barcelona» (mort probablement el 1457) i una recepta «per a mal de pedra, arenes e pàssia còlica», un i altra del metge valencià Ferran d'Ayerbe («Ferrando de Aerve»), que va ser protofísic del conestable Pere de Portugal, rei dels catalans. No són aquests, però, els textos que ara interessin aquí, sinó un aplec de biografies de metges cèlebres en llatí («De medicis celeberrimis») que ocupa els ff. 6r-7r i de les quals l'arxiver no indica la font.

L'interès de Carbonell per les biografies de personatges cèlebres, que a Catalunya havia volgut introduir el seu amic Jeroni Pau, respon a una arrelada moda entre els humanistes, que beu en la tradició clàssica. En aquest àmbit, Carbonell va elaborar l'obra *De viris illustribus catalanis* (1476), que conté un conjunt de quinze biografies dels homes de lletres (lletines) catalans del seu temps que ell considerava més destacats, entre ells el metge valencià Joan de Bònia.³ És en aquest context que cal entendre la còpia d'aquestes biografies mèdiques, en la seva notable i vanitosa cal·ligrafia.

L'existència d'aquesta còpia no és desconeguda pels historiadors de l'humanisme català ni tampoc per una part dels historiadors de la medicina i els paleògrafs. Alguns d'ells n'han donat notícia des de fa temps en diferents treballs, però en cap cas no n'han identificat la font.⁴ El fet d'iniciar-se amb una

de Archivos y Bibliotecas, 1958-1969, vol. 1, 156-61; Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. 2.1 (Barcelona: Biblioteca Pública Episcopal i Biblioteca de la Universitat), compilació a cura d'Eulàlia MIRALLES i Maria TOLDRÀ, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000, pp. 114-21, en xarxa a Eulàlia DURAN (dir.) i Maria TOLDRÀ (coord.), *Manuscrits catalans de l'Edat Moderna* (MCEM), <http://mcem.iec.cat/veure.asp?id_manuscrits=1054>; i a Vicenç BELTRAN, Gemma AVENOZA i Lourdes SORIANO (dir.), *Bibliografia de textos antics catalans, valencians i balears* (BITECA), <http://bancroft.berkeley.edu/philobiblon/biteca_ca.html>, manid 1364. Sobre Carbonell, vegeu la bibliografia de Mariàngela VILALLONGA, *La literatura llatina a Catalunya al segle XV*, Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, s. v.

3. Edició a Manuel de BOFARULL I DE SARTORIO (ed.), *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell, ilustrados y precedidos de su biografía documentada*, 2 vols., Barcelona, Impr. del Archivo (CODOIN, 27-28), 1864-1865, vol. 2, 237-48; i a Mariàngela VILALLONGA, *Dos opuscles de Pere Miquel Carbonell*, Barcelona, Associació de Bibliòfils de Barcelona, 1988, 48-113.

4. Josep DANON BRETOS, *Manuscritos de medicina existentes en la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, dins «Medicina & Historia», 2a època, 4-12, núm. 2-6, 9, 11-12, 16, 18, 21, 23, 25, 27, 29-30 (1971-1974), al vol. 4, núm. 2, 3 (reproduceix les dades de l'inventari de manuscrits de la biblioteca); Josefina MATEU IBARS, *Manuscrits de medicina i ciències afins a la Biblioteca Provincial i Universitària de Barcelona*, dins «Gimbernat», 1 (1984), 185-203, a 187 i 190 (llista dels metges biografats); Mariàngela VILALLONGA, *Humanistas italianos en los manuscritos de Pere Miquel Carbonell*, dins José María MAESTRE MAESTRE, Joaquín PASCUAL BAREA i Luis CHARLO BREA (eds.), *Humanismo y pervivencia del mundo clásico: homenaje al profesor Luis Gil*, Alcañiz-Cádiz, Ayuntamiento de Alcañiz-Universidad de Cádiz, 1997, vol. 2.3, 1217-24, a

vida d'Arnau de Vilanova (f. 6r) que, en aquesta còpia, és deconeguda pels arnaldistes,⁵ justifica que se'n torni a donar notícia aquí.

Aquestes biografies són extractes procedents de les *Cròniques de Nuremberg* o *Liber chronicarum* del també metge i historiador humanista alemany Hartmann Schedel (Nuremberg, 1440-1514), una història universal il·lustrada que va ser encarregada i publicada a Nuremberg per Anton Koberger el 1493.⁶ Aquests extractes són —per aquest ordre en la còpia de Carbonell— les biografies d'Arnau de Vilanova («Arnaldus de Vilanova, provintialis, magnus philosophus...», Schedel f. 224r), Dino del Garbo («Dinus de Garbo, medicus florentinus...», Schedel f. 224r), Gentile da Foligno («Gentilis Fulginas, perusinus, prestabilis sapientie...», Schedel f. 224r), Taddeo Alderotti («Thadeus, natione florentinus, medicus celeberrimus...», Schedel f. 218r), Galè («Galienus, medicus doctissimus...», Schedel f. 113v) i Hipòcrates («Hippocrates, filius Eraclidis...», Schedel f. 73r). No han estat editats ni confrontats amb l'original de Schedel.

S. Giralt, que ha estudiat i editat la vida d'Arnau de Vilanova escrita per Schedel,⁷ informa que la font de l'alemany va ser el *Chronicon sive Summa historialis* d'Antonino da Firenze (Antoninus Florentinus), escrit vers 1440-1459 i imprès, en les seves primeres edicions, precisament a Nuremberg i per Anton Koberger, el 1484 i el 1491.⁸ Afegeix Giralt que Antonino va extreure la informació de la *Nuova cronica* de l'historiador florentí Giovanni Villani (1308-1348).⁹

1218 (llista de biografies, les quals «podríamos suponerlas escritas por el propio Carbonell [aunque habrá que estudiarlo más a fondo], puesto que mantienen el estilo de su famoso opúsculo *De uiris illustribus catalanis* [...] Carbonell, o el anónimo autor, describe las biografías de seis médicos famosos»). Quant a les descripcions del ms., MIQUEL, *Inventario general*, vol. 1, 158, dóna l'íncipit i l'èxplicit del conjunt i els noms dels metges biografiats; DURAN (dir.), *Repertori*, vol. 2.1, dóna l'íncipit i l'èxplicit del conjunt, amb el nom d'Arnau (115), i la bibliografia (119), i per a l'autoria remet a VILALLONGA, *Humanistas italianos* (120); i BITECA, manid 1364, només cita en nota que té «biografies de metges».

5. No s'esmenta a Sebastià GIRALT I SOLER, *Vides modernes d'Arnau de Vilanova*, dins «Faventia», 28, 1-2 (2006), 137-45.

6. Vegeu-ne la reproducció electrònica de l'exemplar de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic a <http://daten.digital-e-sammlungen.de/bsb00034024/image_1>.

7. GIRALT, *Vides modernes*, 139 i 143 (Apèndix I). Vegeu-la a l'incunable a <http://daten.digital-e-sammlungen.de/bsb00034024/image_521>. Schedel també va copiar manuscrits arnaldians: vegeu ARNAU DE VILANOVA, *Regimen Almarie*, ed. Michael R. McVAUGH i Lluís CIFUENTES, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera («AVOMO», X.2), 1998, 129-30.

8. Part III, títol XXI, cap. II, § 8, f. 116r. Una reproducció electrònica (ed. de 1491) a <<http://tudigit.ulb.tu-darmstadt.de/show/inc-v-28-iii/0269>>. GIRALT, *Vides modernes*, no cita aquestes edicions de Nuremberg, que són la font directa més probable de Schedel, sinó una altra de Basilea. Carbonell posseïa les obres d'Antonino (VILALLONGA, *Humanistas italianos*, 1218).

9. Llib. x, cap. 3. Edició crítica de Giuseppe Porta, Parma, Fondazione Pietro Bembo-Ugo Guanda, 1991, vol. 2, 212-13. Vegeu-ne el passatge a <http://it.wikisource.org/wiki/Nuova_Cronica/Libro_decimo>.

Carbonell va reunir una notable biblioteca, amb adquisicions fetes tant al país com a l'estranger, que s'ha anat coneixent des dels estudis de J. Rubió i Balaguer. Tenia sobretot clàssics llatins, obres de temàtica religiosa i d'història. En aquest últim camp, l'obra de Schedel li havia d'interessar per raons òbvies i, tot i que no n'hi ha constància, en devia obtenir un exemplar ben aviat. El manuscrit 123 de la Universitat de Barcelona va ser elaborat durant els anys de transició del segle XV al XVI; poc després de les biografies mèdiques, hi ha copiats textos datats en els últims anys del segle XV, entre els quals l'*Epistola de consolatione pestilentie* —un text moral, però amb alguns continguts mèdics— escrita per ell i adreçada al seu fill Francesc el 1494 (ff. 12r-16v).¹⁰

Participant com ho feia dels gustos humanistes i per la seva atracció pel món de les lletres, no ha de sorprendre que Carbonell se sentís interessat pels perfils biogràfics d'autors clàssics, o que havien escrit en llengües clàssiques, que apareixen al text de Schedel. Metges en aquest cas, però això, a banda de donar coherència al recull, era secundari. Assumint això, convé preguntar-se quina mena de biografia d'Arnau de Vilanova arriba a Catalunya de la mà de Carbonell.

Aquesta biografia d'Arnau és ben particular, tant que fa que sigui poc o gens considerada pels qui s'hi han apropat amb interessos historicomèdics. Efectivament, tot i que hi és qualificat d'entrada de «magnus philosophus», se centra únicament en l'escatologia arnaldiana, en particular en el seu suposat caràcter herètic, que focalitza en l'obra *De adventu Antichristi* (París, 1299) i els problemes que li va comportar a la Universitat de París i amb la Inquisició. I, tot i amb això, tampoc no és emprada, o contextualitzada, pels especialistes en l'Arnau espiritual.¹¹

El fragment no aporta novetats, certament, però és d'interès per documentar la difusió, des de la primeria del segle XIV mateix, d'una certa visió d'Arnau de Vilanova i de la seva obra espiritual, de la qual ja s'han donat enraonades explicacions.¹² Tanmateix, a la desqualificació del profetisme apoca-

10. Sobre aquest tema, també hi ha copiat (ff. 17r-38r) el *Libellus in quo agitur an liceat fidelibus sine peccato fugere a loco in quo pestis viget*, del bisbe, diplomàtic i humanista castellà Rodrigo Sánchez de Arévalo (1468), amb un colofó de Carbonell datat el 1489.

11. Josep PERARNAU I ESPELT, *El text primitiu del De mysterio cymbalorum Ecclesiae d'Arnau de Vilanova. En apèndix el seu Tractatus de tempore adventus Antichristi*, dins «ATCA», 7-8 (1988-1989), 7-169, que edita l'obra, esmenta puntualment les dates donades per Villani (29 n.). Sobre l'obra i el seu context, vegeu Josep PERARNAU I ESPELT, *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova (París 1299-1300)*, dins «ATCA», 20 (2001), 349-402; IDEM, *Sobre l'estada d'Arnau de Vilanova a París, 1299-1300: les dues dates dels textos*, dins «ATCA», 28 (2009), 623-28, i la bibliografia que s'hi cita.

12. Vegeu Sebastià GIRALT I SOLER, *El mite d'Arnau de Vilanova, de l'Edat Mitjana al Renaixement*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004), 127-42, en part. 128-30, on analitza les biografies de Villani i d'Antonino, i la bibliografia que cita. També a ARNAU DE VILANOVA, *Epistola de reprobacione nigromantice fictionis (De improbatione maleficiorum)*, ed. Sebastià GIRALT, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera («AVOMO», VII.1), 2006, 177-78.

líptic des de posicions religioses ortodoxes, a la caricaturització del missatge de reforma socioreligiosa arnaldiana o, en última instància, a l'heterodòxia religiosa i les condemnes inquisitorials, penso que, en el cas concret de la font darrera de Schedel, convindria afegir-hi una altra motivació: la tendenciositat política. En efecte, el gran cronista Giovanni Villani escriu des dels posicionaments del partit güelf i, tot i que sovint manté l'esperit crític, s'oposa amb vigor a tot el que provingui de l'àmbit gibel·lí. I Arnau, com a súbdit i persona molt propera a Jaume II, hi provenia en grau superlatiu. Aquest conflicte, en el qual s'havia vist immersa la Corona d'Aragó, encara era candent durant les primeres dècades del segle XIV, però a finals del segle XV ja només tenia interès històric, llibresc. Exactament l'interès que manifesta Carbonell per aquesta vida d'Arnau, de qui, tanmateix, no havia d'ignorar el destacadíssim vessant mèdic.

Malgrat tot el que s'ha dit fins ara, però, aquest no sembla l'únic interès de Carbonell a l'hora de copiar les esmentades biografies mèdiques. Com ha destacat M. Vilallonga, i abans havia apuntat N. Font i Sagué, i com hem anat veient aquí, la primera part del manuscrit manifesta una destacada preocupació per la medicina i, en particular, per la pesta, amb tot de continguts mèdics o morals que s'hi relacionen.¹³ No és l'únic llibre de Carbonell sobre el tema, perquè seu havia estat també l'actual ms. 591 de la mateixa Biblioteca de la Universitat, amb els tractats de pesta de Sanç de Ridaura, Joan de Tornamira i Joan Jacme, i anotacions de la seva mà.¹⁴ I no està de més tenir en compte que és en aquest ambient de preocupació per la pesta, i en aquests mateixos cercles intel·lectuals humanistes de Barcelona, que el jurista Joan Vilar, amic de Carbonell, va traduir al català el *De epidemia et peste* de Valasc de Tarenta (*Tractat de l'epidèmia e de pestilència*), amb edicions el 1475 i el 1507.¹⁵ En la llibreta de notes de Carbonell, les biografies mèdiques també formen part d'aquest context.¹⁶

La còpia de Carbonell és literal i molt correcta, si bé es permet d'introduir correccions en el llatí, que s'expliquen pel seu esperit d'home de lletres humanista (i pedant). La biografia d'Arnau és editada, convenientment col·locada amb l'original, a l'Apèndix 1 d'aquest article.

13. Norbert FONT I SAGUÉ, *Historia de les ciències naturals a Catalunya, del segle IX al segle XVIII*, Barcelona, La Hormiga de Oro, 1908 [reimpr. facs.: Barcelona, Altafulla, 1978], 96-98, sense esmentar les biografies; VILALLONGA, *Humanistas italianos*, 1218-1220.

14. FONT, *Historia de les ciències*, 94; MIQUEL, *Inventario general*, vol. 2, 129; DURAN (dir.), *Repertori*, vol. 2.1, 120. Sobre el tractat de Ridaura, vegeu Antoni CARDONER I PLANAS, *Un texto medieval acerca de la peste desconocido hasta la fecha*, dins «Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina y Antropología Médica», 9 (1957), 93-94.

15. Vegeu una reproducció electrònica de l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya de la reimpressió de 1507 a <<http://www.lluisvives.com/FichaObra.html?Ref=11046>>.

16. Encara que segurament és accidental, ja fa notar VILALLONGA, *Humanistas italianos*, 1218, que a la de Gentile da Foligno es destaquen els seus *consilia* contra la pesta.

II. MÉS ENLLÀ DEL *REGIMEN SANITATIS*

La circulació de traduccions catalanes d'obres mèdiques d'Arnau de Vilanova, o d'altres que li van ser atribuïdes, és coneguda des de fa temps, sobretot gràcies a les edicions de M. Batllori.¹⁷ Quan es parla d'aquest tema, però, es pensa tan solament en l'esplèndida traducció de Berenguer Sarriera del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, o bé es tenen en compte només els textos conservats i s'oblida que en van circular alguns altres que actualment coneixem però que ara per ara hem de donar per perduts.¹⁸ En una publicació anterior, vaig traçar un 'mapa' general de les obres de ciència i tècnica que van circular en català des de finals del segle XIII fins a la primeria del segle XVI, tant conservades com perdudes, segons els coneixements que llavors se'n tenien.¹⁹ Hi són ressenyades cinc obres d'Arnau i dues més d'atribuïdes que escauen a l'àmbit de la medicina.

A la II Trobada d'estudis sobre Arnau de Vilanova (Barcelona, 2004) vaig ampliar i posar al dia les notícies que havia publicat sobre els apòcrifs alquímics que van circular al seu nom en català.²⁰ En aquesta ocasió, presentaré les obres mèdiques, originals i atribuïdes, conservades i perdudes, ara en unes pàgines monogràfiques i no disperses entre molt d'altre material que no hi té relació, la situació actual, novetats i perspectives de recerca futura, i un corpus de textos inèdits breus, majoritàriament receptes, que és editat en apèndix.

17. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, ed. a cura del P. Miquel BATLLORI; pròleg de Joaquim CARRERAS I ARTAU, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», A 54-56), 1947, 2 vols. (vol. 2: *Escrits mèdics*). La introducció general i la del vol. 2 han estat reimpreses dins Miquel BATLLORI, *Obra completa*, vol. 3 (*Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*), València, Tres i Quatre, 1994, 151-77 i 233-57.

18. M. Batllori ja va intuir que podien haver existit més obres arnaldianes traduïdes al català, però no ho va poder provar: vegeu ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 54 i ss.

19. Lluís CIFUENTES I COMAMALA, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona-Palma, Universitat de Barcelona-Universitat de les Illes Balears, 2006 [2a ed. revisada i ampliada de l'original de 2002, amb una Addenda a les pp. 411-54]. Suplements a *Sciència.cat* <<http://www.sciencia.cat/suplements.htm>>. Recensió de Michela Pereira a «ATCA», 23-24 (2005), 535-38.

20. Lluís CIFUENTES I COMAMALA, *Les obres alquímiques 'arnaldianes' en català a finals de l'Edat Mitjana*, dins «ATCA», 23-24 (2004-2005), 129-50. Vegeu també Antoine CALVET, *Les œuvres alchimiques attribuées à Arnaud de Villeneuve: grand œuvre, médecine et prophétie au Moyen-Âge*, París-Milà, S.É.H.A.-Archè, 2011, 110; i IDEM, *Les traductions françaises et occitanes de l'œuvre alchimique du pseudo-Arnaud de Villeneuve (XIVe siècle – XVe siècle)*, dins Anna ALBERNI, Lola BADIA, Lluís CIFUENTES i Alexander FIDORA (eds.), *El saber i les llengües vernacles a l'època de Lluís i Eiximenis: estudis ICREA sobre vernacularització = Knowledge and Vernacular Languages in the Age of Lluís and Eiximenis: ICREA Studies on Vernacularization*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012, 57-69, a 67.

OBRES PRÒPIES

1. *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*

* Traducció de Berenguer Sarriera

La més important de les traduccions catalanes conservades de les obres d'Arnau de Vilanova és la que va efectuar per a la reina Blanca d'Anjou el cirurgià major de Jaume II Berenguer Sarriera (*fl.* 1298-1310)²¹ del regiment de sanitat que aquell havia escrit per al monarca. Malgrat haver estat concebut per a la complexió particular de Jaume II —constatable això al final del cap. 2, sobre l'exercici, i al cap. 18, sobre les hemorroides, però també arreu del text—, l'obra aviat es va difondre a la cort, més enllà del destinatari original, entre la família reial i els nobles, a iniciativa del mateix rei. Els comtes-reis, i de manera destacada Jaume i Blanca, demostraven un interès podríem dir que militant per la medicina que emanava de la institució universitària, i ells i els seus familiars i cortesans constituïen un públic molt sensible a aquest gènere mèdic en particular, que tanta aplicabilitat pràctica tenia. Però aquests sectors extrauniversitaris no podien accedir amb comoditat i profit als textos mèdics del seu interès a causa de l'ús habitual del llatí per part dels metges universitaris com Arnau en la redacció de les seves obres, i la reina Blanca va decidir encomanar una traducció del regiment al català, la llengua usual a la cort.

El traductor va ser acuradament escollit. Com a cirurgià, estaria familiaritzat amb les traduccions al català d'obres tècniques que començaven a circular intensament —i ell mateix en dóna testimoni. Però no era un cirurgià empíric qualsevol, sinó un cirurgià que havia adquirit una formació teòrica en medicina, en la línia de la tradició quirúrgica de la Mediterrània occidental del seu temps, i per tant també coneixia prou bé el llatí —i, com ha estudiat M. McVaugh, en el cas dels cirurgians de la cort catalana, aquest era un períple formatiu estimulat directament pel monarca. Tenia, doncs, la preparació tècnica i intel·lectual adequada per fer una acurada traducció, i efectivament així la va fer, amb molt pocs passatges erronis o omesos.²²

21. Les fonts primàries i secundàries sobre el personatge («ça Riera» i «de Riaria» als manuscrits catalans i llatins) a Michael R. McVAUGH, *Royal surgeons and the value of medical learning: the Crown of Aragon, 1300-1350*, dins Lluís GARCÍA BALLESTER, Roger K. FRENCH, Jon ARRIZABALAGA i Andrew CUNNINGHAM (eds.), *Practical medicine from Salerno to the Black Death*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, 211-36, a 213-21, *passim*; i Lluís CIFUENTES i COMAMALA, *Medicina i guerra a l'Europa baix-medieval: la sanitat i la participació dels seus professionals en les expedicions militars de la Corona d'Aragó (1309-1355)*, tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1993 [ed. en microfitxes: Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1995], 19-20, *passim*.

22. Sobre la formació mèdica dels cirurgians de la cort, vegeu McVAUGH, *Royal surgeons*. Sobre la traducció de Sarriera, ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 74-79; McVAUGH,

Berenguer Sarriera va afegir un pròleg a la seva traducció —un dels més importants que es conserven en català— amb la intenció evident de subratllar el valor de la seva tasca, el de la seva categoria professional i el de la seva formació. Hi remarca especialment l'interès dels extraacadèmics de l'època per les traduccions d'obres de medicina pràctica i les dificultats que el traductor havia d'afrontar per efectuar-les a causa de l'escàs vocabulari tècnic que en la transició del segle XIII al XIV tenia el català, pel poc ús que llavors es feia d'aquesta llengua —igual com de les altres llengües parlades— en la difusió dels sabers universitaris.²³

Però Sarriera no va indicar, ni al pròleg ni a la traducció, la data en la qual va efectuar la tasca. La diferent interpretació d'uns documents ha fet oscil·lar la datació de l'original arnaldia entre 1305 i 1305-1308. Actualment, es pensa que Arnau hauria escrit aquesta obra vers 1306-1307, que és, doncs, el *terminus a quo* de la traducció de Berenguer.²⁴ El *terminus ad quem* és la data de la mort de la reina Blanca, el 13 d'octubre de 1310,²⁵ pocs mesos abans de la mort del traductor el desembre del mateix any. Així, doncs, en l'actualitat cal datar aquesta traducció entre 1306-1307 i octubre de 1310. Durant aquest període, Blanca va acompanyar el seu espòs a la campanya d'Almeria (18 juliol 1309-25 gener 1310) i en va tornar amb una salut molt precària. Éncara que podia haver-se interessat per l'obra de seguida, es possible que aquesta situació, o l'ocasió de la mateixa campanya, n'impulsessin la traducció.²⁶

Royal surgeons, 219; IDEM, *Medicine before the Plague: Practitioners and their Patients in the Crown of Aragon (1285-1345)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, 115 i 145; ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, ed. de Luis GARCÍA BALLESTER i Michael R. McVAUGH, estudi introd. de Pedro GIL SOTRES, amb la col·lab. de Juan A. PANIAGUA i Lluís GARCÍA BALLESTER, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera («AVOMO», X.1), 1996, 409-411; Lluís CIFUENTES I COMAMALA, *Vernacularization as an intellectual and social bridge: the Catalan translations of Teodorico's Chirurgia and of Arnau de Vilanova's Regimen sanitatis*, dins «Early Science and Medicine», 4 (1999), 127-48; i IDEM, *La ciència en català*, 39-43, 58, 98-99 i 417-18.

23. El pròleg a ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 99-103. Una anàlisi, amb una nova edició, a CIFUENTES, *Vernacularization*. Vegeu també IDEM, *La ciència en català*, 42-43.

24. M. Batllori va defensar l'any 1305 (ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 64-68). A l'edició crítica del text llatí, i en altres publicacions dels seus autors, se situa entre 1305-1308, més probablement entre 1305-1307 (ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 400-02). Michael McVaugh, al treball que publica en aquest mateix volum (*The writing of the Speculum medicine and its place in Arnau de Vilanova's last years*), proposa fixar la data el 1306-1307.

25. Sovint se situa incorrectament en el dia 14, a partir de Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, *Los condes de Barcelona vindicados*, 2 vols., Barcelona, Impr. de J. Oliveres y Monmany, 1836, vol. 2, 256, que no cita la font. En la comunicació oficial de la mort, datada el dimecres 14 d'octubre (II idus oct.), el rei afirma que va morir el «die martis proxime preterita in vespere» (publicada a Jesús Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón: su vida familiar*, 2 vols., Barcelona, CSIC, 1948, vol. 2, 40-41, doc. 61, el qual, tanmateix, dona el dia 14 al seu estudi).

26. Els greus problemes sanitaris esdevinguts durant aquesta campanya a ARNAU DE VILANOVA, *Regimen Almarie (Regimen castra sequentium)*, ed. de Michael R. McVAUGH, estudi

Per altra banda, aquesta cronologia, encara en vida d'Arnau, ha portat a suggerir que ell podia haver conegut directament la traducció de Sarriera —amb qui certament va coincidir a la cort— i fins i tot donar-hi l'acceptació; unes hipòtesis abellidores que no estem en condicions de provar.²⁷

Jaume II va procurar la difusió de la traducció de Sarriera en la família reial i a la cort, i entre la noblesa. Però la difusió de l'obra no es va limitar en absolut a aquests cercles. Els sectors extrauniversitaris urbans (la burgesia) aviat s'hi van sentir poderosament atrets, i també, encara que secundàriament, els metges formats en l'anomenat 'sistema obert'. Els inventaris *post mortem* i altres documents conservats en donen a bastament fe. D'altra banda, els posseïdors dels manuscrits localitzats podrien encaixar en els perfils d'un extrauniversitari no metge (eclesiàstic?) i d'un cirurgià.²⁸

Fins 1949 es coneixia un únic manuscrit de la traducció de Sarriera, datable en el segon quart del segle XIV (Madrid, Biblioteca Nacional de España, ms. 10078, ff. 3r-39v, inc. pròl. f. 3r «Con Déus totpoderós, ple de misericòrdia, aja creat l'om...», inc. text f. 5r «La primera consideració ho partida de conservar sanitat pertany a la alecció de l'ær...».)²⁹ Aquest manuscrit en conté un text que, encara que reculat, és sovint defectuós i incomplet, amb

introd. de Lluís CIFUENTES i Michael R. McVAUGH, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera («AVOMO», X.2), 1998. Segons MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, vol. 1, 14, la reina va tornar «con la salud ya muy quebrantada». J. A. Paniagua i L. García Ballester van aventurar la data 1309 a ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 395.

27. McVAUGH, *Royal surgeons*, 219; ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 411. Per a la coincidència amb Arnau a la cort, vegeu Michael R. McVAUGH, *The births of the children of Jaume II*, dins «Medievalia», 6 (1986), 7-16, a 11-12.

28. La primera difusió entre els membres de la família reial i de la cort a ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 76-77. Per a la difusió fora d'aquest àmbit, vegeu les taules publicades i analitzades a CIFUENTES, *Vernacularization*, 139-40; i IDEM, *La ciència en català*, 39-40. La importància de creuar la informació procedent de diferents fonts (codicològica, documental i textual) a l'hora d'analitzar els públics d'aquestes obres, a Lluís CIFUENTES i COMAMALA, *Fuentes para el estudio de la vernacularización de la ciencia a finales de la Edad Media*, dins Bertha M.ª GUTIÉRREZ RODILLA (ed.), *Aproximaciones al lenguaje de la ciencia*, Burgos, Fundación Instituto Castellano y Leonés de la Lengua, 2003, 419-451. Per al cas d'aquesta obra, vegeu IDEM, *Vernacularization*.

29. Descripcions a Jesús DOMÍNGUEZ BORDONA, *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional*, Madrid, Blass S. A. Tipográfica, 1931, 74; ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 84-85; J. Antoni IGLESIAS FONSECA, *Un bifoli en pergami de la parroquia barcelonina de Vilanova del Vallès: el testimoni en català més antic del Llibre de conservació de sanitat de Joan de Toledo (s. XIV)*, dins «ATCA», 19 (2000), 399-428, a 396-97, en nota («mitjan segle XIV»); BITECA, manid 1890. Tradicionalment, ha estat datat de la primera meitat del segle XV, però l'escriptura és del segon quart del segle XIV. Francisco GIMENO BLAY, *A propósito del manuscrito vulgar del Trescientos: el Escorialense K.L.6 y la minúscula librería de la Corona de Aragón*, dins «Scriptura e Civiltà», 15 (1991), 205-45, a 213 i 222, la data de la dècada de 1330-1340. Prové de la biblioteca de la catedral de Toledo, on possiblement havia arribat de mans d'algun arquebisbe aragonès o d'altres eclesiàstics vinguts amb ells.

dues importants llacunes per la pèrdua d'un foli entre els actuals ff. 33 i 34 i de dos més al final, i per això hi manca una part del capítol IV i bona part del capítol XVIII i darrer. Tot i els seus defectes, va ser l'únic manuscrit a l'abast de M. Batllori a l'hora de fer la seva d'altra banda molt correcta edició de la traducció, publicada el 1947 a la col·lecció «Els Nostres Clàssics», en la qual va haver de suplir les llacunes amb traduccions pròpies fetes del llatí.³⁰

El 1949, dos anys després de l'edició de M. Batllori, se'n va donar a conèixer un altre manuscrit de mitjan segle XV, llavors acabat d'entrar a la col·lecció del bibliòfil d'Igualada Josep Bisbal i Busquet (1909-1996),³¹ del qual immediatament M. de Riquer va oferir una primera col·lació. Amb l'estudi d'urgència de Riquer es va veure de seguida que, tot i ser més tardà i presentar una còpia menys acurada, el nou manuscrit millora i amplia moltes lliçons del manuscrit de Madrid i, sobretot, conté el text complet.³² L'anomenat 'manuscrit Bisbal' va ser adquirit el 1957 per la Biblioteca de Catalunya, on va passar a tenir la signatura ms. 1829 (ff. 4r-39v [òlim pp. 1-72], inc. pròl. f. 4r «Com Déu poderós, plen de misericòrdia, hage creat home...», inc. text f. 7r «La primera consideratió o partida de conservar sanitat pertany a electió de bon àer...»³³). El text del regiment porta la numeració dels capítols als marges, segurament una estratègia per facilitar l'accés al contingut similar a les que comenta Sarriera que eren apreciades pels extrauniversitaris (pròleg). És un manuscrit miscel·lani, i tot seguit de la traducció de Sarriera hi ha un pretès «segon libre de regiment de sanitat compilat per lo dit mestre Arnau de Vilanova a instància del senyor rey d'Aragó» (ff. 42v-52v, vegeu més endavant) i, al final, les receptes d'ungüents per a nafres d'Anselm de Gènova (ff. 52v-54r).

La traducció al català del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* és de gran importància per ser una de les més primerenques que es van fer en aquesta

30. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 99-200.

31. Notícia de la col·lecció bibliogràfica d'aquest empresari tèxtil a Antoni PALAU I DULCET, *Libros raros y curiosos en una biblioteca igualadina*, dins «Miscellanea Aquallatensis», 1 (1949), 72-81. Contenia edicions de Ramon Llull i Jaume Roig, d'obres d'alquímia, història natural, astrologia, cuina, pesta, etc. (ps.-Albert el Gran, ps.-Arnau de Vilanova, Girolamo Manfredi, Enric de Villena), a part del manuscrit del *Regiment de sanitat*.

32. Martí de RIQUER, *Un nuevo manuscrito con versiones catalanas de Arnau de Vilanova*, dins «Analecta Sacra Tarraconensis», 22 (1949), 1-20. A banda de fer una col·lació completa dels dos manuscrits (4-9), edita els fragments que faltaven al de Madrid (6, 8-9) i el pretès «segon libre» (10-20), que no identifica.

33. Descripcions a PALAU, *Libros raros*, 78-80 («de la última década del siglo XIV», amb facs. dels ff. 4r i 42v); RIQUER, *Un nuevo manuscrito*, 1-4 («de mediados del siglo XV», amb els facs. publicats per Palau); ANNA TRIAS I TEIXIDOR, *Sobre un pretendido Segon libre del regimen de sanitat, atribuido a Arnau de Vilanova*, dins «Dynamis», 3 (1983), 281-87, a 284-85; IGLESIAS, *Un bifoli en pergamí*, a 397-403 («entorn mitjan segle XV»); Catàleg de la Biblioteca de Catalunya, en xarxa a <http://cataleg.bnc.cat/record=b2346639~S13*cat>; BITECA, manid 1891.

llengua —i en qualsevol llengua parlada de l'Occident europeu— i pel pròleg justificatiu que conté, però també ho és per a l'estudi de la difusió de l'obra i del nom d'Arnau. Tot i amb això, actualment es troba en una situació ben anòmala, amb una edició crítica publicada que, per molt meritòria que sigui, en reproduïx un text incomplet i defectuós, i amb una col·lecció d'urgència amb un text millor i complet a cercar en un article de 1949 (que ara mateix no és consultable a la xarxa). Reclama, per tant, una nova edició crítica.

En el marc del projecte finançat que manté la línia de recerca de *Sciència.cat* durant el trienni 2012-2014 es planteja la realització d'una nova edició crítica de la traducció de Sarriera i de tots els altres textos mèdics arnaldians autèntics. Aquesta edició, a càrrec d'Antònia Carré, anirà destinada a la col·lecció «Els Nostres Clàssics», amb la intenció d'actualitzar-hi el volum publicat per M. Batllori fa seixanta-cinc anys. A diferència de M. Batllori, que va haver d'emprar el text llatí de les edicions renaixentistes,³⁴ la nova edició es beneficiarà ara de l'edició crítica de l'original d'Arnau al volum X.1 de la sèrie «AVOMO» i dels estudis actualitzats que sobre l'obra i el gènere conté,³⁵ i també d'altres estudis publicats sobre el traductor, les seves motivacions i el context de la seva tasca.³⁶ Es procedirà així, igualment, a una molt necessària actualització de la introducció del volum de la col·lecció, en la qual val a dir que Batllori va oferir un estat de la qüestió molt correcte i valuós per al seu moment.

La traducció de Berenguer Sarriera va tenir una difusió encara més àmplia que la ressenyada abans, que va transcendir l'àmbit de la llengua catalana i, aparentment, el de l'àrea cultural que li corresponia. En efecte, es conserven dues traduccions hebrees fetes a partir de la catalana de Sarriera —encara que sense el seu pròleg—³⁷ en miscel·lànies mèdiques que donen fe de l'atracció

34. Va seleccionar la de Lió de 1520. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol.2, 73, 78, 90.

35. ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*. N'hi ha una altra edició, amb èmfasi filològic, d'Anna TRIAS I TEIXIDOR, *Arnaldi de Villanova Regimen sanitatis ad Regem Aragonum: un tractat de dietètica de l'any 1305*, Barcelona, ETD, 1994. També seran útils Melitta ADAMSON, *Medieval Dietetics: Food and Drink in Regimen Sanitatis Literature from 800 to 1400*, Frankfurt am Main-Nova York, Peter Lang, 1995; i Marilyn NICLOUD, *Les régimes de santé au Moyen Âge: naissance et diffusion d'une écriture médicale en Italie et en France (XIIIe-XVe siècle)*, 2 vols., Roma, École française de Rome, 2007, entre d'altres.

36. Vegeu la bibliografia citada a la nota 21; ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 409-11; CIFUENTES, *Vernacularization*; i IDEM, *La ciència en català*.

37. ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 412-16, en va posar al dia la informació a partir d'un primer estudi del conjunt dels manuscrits fet per Eduard Feliu. Cal consultar Eduard FELIU, *Les traduccions hebrees del Regimen de sanitat d'Arnau de Vilanova*, dins «Tamid», 6 (2006-2007), 45-141, que amplia i corregeix aquella primera presentació. Vegeu també la bibliografia citada a les notes 39 i 40.

que experimentaven els jueus, metges o no, desconexors del llatí i de l'àrab, per la medicina universitària.³⁸

Aquestes traduccions hebrees, que s'endevinen importants per a l'establiment del text català de Sarriera, encara estan insuficientment estudiades pels hebraïstes. L. Ferre i E. Feliu han identificat les traduccions i els manuscrits que les conserven, i n'han analitzat la llengua,³⁹ mentre que J. Ziegler ha fet notar les dificultats teològiques dels seus traductors, i la consegüent adaptació de conceptes i recomanacions que s'hi detecta.⁴⁰ El malaguanyat E. Feliu va editar i traduir només una de les traduccions, i convindria molt que es fes això mateix amb totes elles, tal com ell i L. Ferre havien promès anys enrere.

Com ha destacat L. Ferre, els traductors hebreus d'aquest regiment indiquen que decideixen traslladar-lo a l'hebreu motivats pel prestigi del seu autor i pel fet que l'obra va ser escrita per al clima i els costums dels països cristians en els quals viuen els jueus —unes motivacions que devien connectar amb la demanda existent i, sens dubte, expliquen la difusió que van tenir les traduccions. Els traductors, però, hi demostren un coneixement deficient de la llengua hebrea, amb calcs del lèxic i la sintaxi del català, igual com s'esdevenia en les traduccions fetes del llatí. Era un hebreu bàsic, i sobretot 'utilitari', allunyat de l'hebreu bíblic.⁴¹

38. LUIS GARCÍA BALLESTER, LOLA FERRÉ i EDUARD FELIU, *Jewish appreciation of fourteenth-century scholastic medicine*, dins «Osiris», 2a s., 6 [=Renaissance medical learning: evolution of a tradition, ed. Michael R. McVaugh i Nancy G. Siraisi] (1990), 85-117.

39. L. FERRE va fer les aportacions pioneres sobre el tema. VEGETU LOLA FERRE, *Las traducciones hebreas de la obra médica de Arnau de Vilanova*, dins *I Col·loqui d'Història dels jueus a la Corona d'Aragó: actes* (Lleida, 1989), Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1991, 191-98; EADEM, *Los regímenes de salud de Maimónides y Arnau de Vilanova en sus versiones hebreas*, dins LOLA FERRE, JOSÉ RAMÓN AYASO i Mª JOSÉ CANO (eds.), *La ciencia en la España medieval: musulmanes, judíos y cristianos*, Granada, Universidad de Granada: Instituto de Ciencias de la Educación, 1992, 117-26; EADEM, *Los regímenes dietéticos medievales, en prosa y en verso: entre la medicina y la literatura*, dins «Espacio, Tiempo y Forma, serie III, Historia Medieval», 7 (1994), 327-40; i EADEM, *Hebrew translations from medical treatises of Montpellier*, «Korot», 13 (1998-1999), 21-36. Per a les contribucions d'E. Feliu, vegeu les dues notes anteriors.

40. JOSEPH ZIEGLER, *Steinschneider (1816-1907) revised: on the translation of medical writings from Latin to Hebrew*, dins «Medieval Encounters», 3 (1997), 94-102; IDEM, *Religion and medicine: on the adaptation of Latin and Vernacular medical texts to Hebrew readership*, dins «Würzburger medizinhistorische Mitteilungen», 18 (1999), 149-58. L'autor apunta la possibilitat que els traductors hebreus del *Regimen sanitatis* expressin també l'original llatí en la traducció (a partir de la invitació a investigar-ho d'ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 416), cosa que FELIU, *Las traduccions hebrees*, descarta.

41. FERRE, *Los regímenes dietéticos*, 333. Sobre la interacció català-hebreu en els textos mèdics, vegeu CARMEN CABALLERO NAVAS, *Las lenguas científicas de las comunidades judías catalanas en la Baja Edad Media*, dins ANNA ALBERNI, LOLA BADIA, LLUÍS CIFUENTES i ALEXANDER FIDORA (eds.), *El saber i les llengües vernacles a l'època de Lluïl i Eiximenis: estudis ICREA sobre vernacularització = Knowledge and Vernacular Languages in the Age of Lluïl and Eiximenis: ICREA Studies on Vernacularization*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012, 331-45.

Aquestes traduccions hebrees es conserven en manuscrits del segle xv, la majoria dels quals es van copiar a Itàlia. Només una d'elles porta data, del mateix segle, i de totes dues en sabem el nom del traductor, encara que no es coneixen més dades sobre aquests individus. El metge de Corfú Samuel ben David Eben-Soham, dit 'Burla', va acabar el 30 d'abril de 1466, a Tàrent —al sud d'Itàlia, llavors regne de Nàpols—, una traducció a l'hebreu completa (inclòs el cap. XVIII) de la catalana de Sarriera, si bé a partir d'una còpia diferent de les conservades, que ha estat editada i traduïda al català actual per E. Feliu.⁴² Per altra banda, un cert Jucef ben Jafudà ha-Sefaradí no identificat, potser de Castell d'Empúries, va efectuar-ne una altra traducció completa en una data desconeguda dels segles XIV o XV (però vegeu apartat sobre el *Segon regiment*) a la qual va afegir un extens pròleg, que també ha estat editat i traduït darrerament per E. Feliu.⁴³

* Traducció abreujada anònima

La difusió en català del regiment de sanitat d'Arnau no es va limitar a la transmissió de la traducció completa de Berenguer Sarriera. Se n'ha conservat una traducció abreujada en un únic manuscrit de mitjan segle xv (Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Barb. lat. 311, ff. 5r^a-14r^a, inc. «[L]a primera consideració de conservar sanitat pertany a elecció de bon ayre...»⁴⁴). Aquesta traducció abreujada, tal com ha pervingut, si bé és atribuïda a Arnau en el manuscrit (al colofó), no conté cap indicació de traductor ni de data.

42. Manuscrits: París, Bibliothèque nationale de France, ms. Hébr. 1128 (Itàlia, s. xv), ff. 95r-107r; i *ibid.*, ms. Hébr. 1176 (Itàlia, s. xv), ff. 11v-37r. Editada a partir del ms. Hébr. 1128 a FELIU, *Les traduccions hebrees*, 108-30, on s'acompanya d'una retroversió al català actual (63-107), d'un glossari de noms de plantes i animals (131-36) i de descripcions i facsímils dels mss. (137). El traductor s'identifica en un colofó només present al primer ms.

43. Manuscrits: Nova York, Jewish Theological Seminary, ms. 8111 (Itàlia, s. xv), ff. 67r-91r; i Moscou, Russian State Library, ms. Ebr. 209 (ss. XIV-XV), ff. 9v-17v, amb el text fragmentari (només cap. IV-XIV i sense el pròleg del traductor). El pròleg ha estat editat, en hebreu i anglès, a GARCÍA BALLESTER, FERRÉ i FELIU, *Jewish appreciation*, Appendix C, 104-07, que n'apunten el possible origen geogràfic sense argumentar-ho; i en català, a FELIU, *Les traduccions hebrees*, 51-52, amb descripció dels mss. i un facsímil del primer (138).

44. Descripcions a ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 70, 77-78 i 85-86; Claus M. KAUFFMANN, *The Baths of Pozzuoli. A Study of the Medieval Illuminations of Peter of Eboli's Poem*, Oxford, Cassirer, 1959, 80-81; Harold G. JONES, *Hispanic Manuscripts and Printed Books in the Barberini Collection*, 2 vols., Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1978, vol. 1, 35-36, § 10; IGLESIAS, *Un bifoli en pergami*, 403-05; Ilaria ZAMUNER, *Il ms. Barb. Lat. 311 e la trasmissione dei 'regimina sanitatis' (XIII-XV sec.)*, dins «Cultura Neolatina», 64 (2004), 207-50; NICOD, *Les régimes de santé au Moyen Âge*, 788-89; i BITECA, manid 1887. En alguns casos no es diu que és un ms. factici, relligat amb el contingut actual segurament en el segle XVI.

M. Batllori va editar, molt correctament, aquest text al mateix volum de la col·lecció «Els Nostres Clàssics» on va editar la traducció completa de Sarriera.⁴⁵ En estudis posteriors s'ha relacionat aquesta traducció abreujada anònima amb la traducció completa de Sarriera, suggerint que en seria una versió resumida, però les diferències que s'observen en el text de l'una i de l'altra no sembla que avalin aquesta interpretació, a confirmar o no en futurs estudis i noves edicions.⁴⁶

La datació d'aquesta traducció anònima també ha estat discutida. M. Batllori no va poder aportar-ne cap altra que la del mateix manuscrit que la conserva, i així, segons ell, era «del segle xv», fins i tot «molt avançat».⁴⁷ L'edició crítica de l'original llatí a «AVOMO» X.1 segueix aquest criteri sense voluntat d'entrar en detall. A partir de noves dades, vaig proposar primer datar-la en la segona meitat del segle xiv, i més tard, entre 1305-1310 i 1327-1328.⁴⁸ Amb les dades actuals i mentre no es facin recerques més aprofundides, continuo pensant que cal datar-la força abans de mitjan segle xv, i en concret abans de cap a 1327, per les següents raons. Entre les atestacions documentals catalanes del regiment de sanitat d'Arnau de Vilanova n'hi ha una que sembla correspondre a aquesta traducció. A l'inventari del ciutadà de Barcelona Ferrer de Gualbes de l'any 1423 es consigna «un libre scrit en pergamins ab posts cubertes de cuyro empremtat, ab dos tencadors de leutó, intitulat *Suma de regiment de mestre Arnau de Vilanova*». Tot i que de seguretat plena no en tenim cap, ni sobre l'obra a la qual fa referència ni sobre la llengua en què era escrita, em sembla que s'ha d'admetre que hi ha una alta probabilitat que correspongui a aquesta traducció.⁴⁹ De manera més definitiva, la datació de la traducció hebrea que es va fer a partir d'aquest abreujament

45. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 201-49, «Versió abreujada del segle xv».

46. La confusió s'origina en les expressions emprades per M. Batllori a ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, a l'hora de referir-s'hi. Si bé informa que «ultra la traducció adreçada a la reina Blanca, en tenim una altra al manuscrit llatí 311 de la Barberini» (77) i parla de «la traducció del segle xv» (85), també ho fa de la «primera versió de Sarriera (76-77) i de la «versió abreujada del segle xv» (201), i utilitza l'equívoca expressió «versió» tot sovint. És per això que a ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 411, s'afirma que «s'han conservat tres versions [i. e. manuscrits] de la traducció de Berenguer Sarriera. La conservada en la Biblioteca Vaticana és un resum...»; i CIFUENTES, *La ciència en català*, 99, el segueix.

47. Indica que «la paleografia i el llenguatge són ja del segle xv molt avançat» (ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 77), però reconeix que ell no va poder veure directament el manuscrit (86).

48. CIFUENTES, *La ciència en català*, 99 (text original escrit el 2001) i 417-18 (addenda de 2006).

49. Josep M. MADURELL I MARIMON, *Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474): contribució al seu estudi*, Barcelona, ANABA, 1974, 48-50, § 54, núm. 17; Teresa GARCÍA PANADÉS, *Los bienes de Ferrer de Gualbes, ciudadano de Barcelona (hacia 1350-1423)*, dins «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 4 (1983), 149-204, a 180, núm. X.42; i J. Antoni IGLESIAS FONSECA, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. xv: les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial (anys 1396-1475)*, tesi docto-

català, que amb les dades que proporciona el traductor s'ha de situar cap a 1327 (vegeu més endavant), obliguen a endarrerir-ne provisionalment la datació de la manera proposada.⁵⁰

Quant a l'objecció sobre l'època de la llengua emprada al testimoni conservat que va fer M. Batllori, cal dir que ni ell va fer ni ningú altre ha fet encara un estudi lingüístic d'aquesta traducció. D'altra banda, estudis posteriors han demostrat que, especialment durant el segle xv, les traduccions antigues eren actualitzades pels copistes per fer-les més còmodament assequibles a un públic que ja no estava familiaritzat amb la llengua anterior a mitjan segle xiv.⁵¹ Només un estudi aprofundit, amb els coneixements i les eines actuals a l'abast, i una nova edició, ens confirmaran si aquest és el cas.

La traducció s'inicia sense cap pròleg i omet, com en molts manuscrits llatins, el capítol XVIII i final sobre les hemorroides, el més específicament pensat per a Jaume II. S'hi ometen o condensen molts altres passatges, i el text és distribuït en onze capítols. El traductor, sembla, hi comet greus errors, i els copistes n'han transmès una còpia molt descurada i algunes vegades incompreensible.⁵²

A l'hora de publicar l'edició crítica de l'original d'Arnau, no se n'ha localitzat cap versió llatina abreujada, però és possible que encara hi hagi recerca pendent en l'anàlisi dels textos apòcrifs que es fonamenten en el regiment arnaldia.⁵³ Tanmateix, tampoc fa estrany una versió abreujada elaborada directament en català, que el públic de les obres mèdiques en vulgar consideraria encara més assequible, més pràctica, més adequada als seus propòsits i interessos. La datació que aparentment li hem d'assignar, tan pròxima a la de la

ral de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1996 [ed. en microfites: Bellaterra, UAB, 1996], 411-18, § 89, núm. 41. Per a les altres atestacions documentals del regiment d'Arnau, vegeu la nota 28.

50. El camí contrari (hebreu → català) no ha estat explorat, i vist que no el tenia en compte en absolut E. Feliu, qui millor coneixia les traduccions hebrees del regiment arnaldia, l'hem de descartar, si més no mentre no s'editin.

51. «La gent del segle xv procedia sovint amb textos medievals amb tota llibertat, modernitzant-ne la llengua i l'estil segons els gustos de l'època», segons Curt WITTLIN, *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991, 43, que ha insistit en el tema en alguns estudis de cas. Vegeu també Lluís CIFUENTES i COMAMALA, *Nota sobre la traducció catalana del De medicinis simplicibus d'Abu-l-Salt de Dénia*, dins «Quaderns de Filologia: Estudis Literaris», 8 [= Traducció i pràctica literària a l'Edat Mitjana romànica, ed. Rosanna Cantavella, Marta Haro i Elena Real] (2003), 119-49, a 137-39, amb bibliografia; i ABU-S-SALT DE DÉNIA, *Llibre d'Albuzsar de simples medecines*, ed. de Lluís CIFUENTES, dins ARNAU DE VILANOVA, *Translatio libri Albuzale de medicinis simplicibus*, ed. de José MARTÍNEZ GÁZQUEZ i Michael R. McVAUGH, amb altres textos i estudis d'Ana LABARTA, Lluís CIFUENTES i Danielle JACQUART, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera («AVOMO», XVII), 2004, 458-63.

52. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 77 i 86.

53. Vegeu la nota 58.

traducció completa de Sarriera, és molt indicativa de la receptivitat cap a aquest gènere mèdic i cap a aquesta obra d'Arnau en particular entre els sectors extrauniversitaris. El perfil del manuscrit (fragments A i C del factici), amb altres obres de medicina preventiva en català, occità i llatí, i un calendari pasqual amb un llunari i una crònica en català, sembla remetre a aquests sectors extrauniversitaris no relacionats amb l'exercici de la medicina que tan valoraven aquestes guies domèstiques.⁵⁴

La prevista actualització general del volum de les *Obres catalanes* de medicina d'Arnau de Vilanova publicat el 1947, a càrrec d'Antònia Carré, que s'ha esmentat abans, implicarà també una nova edició d'aquesta traducció abreujada, que, com la de la traducció de Berenguer Sarriera, es beneficiarà de la tasca feta a «AVOMO» X.1 i en altres publicacions. La nova edició també es podrà beneficiar d'alguns estudis recents sobre la difusió d'aquesta traducció catalana abreujada més enllà de l'àmbit lingüístic del català.

En efecte, la traducció abreujada va gaudir d'una «certa popularitat en l'àrea catalana», constatable no únicament en el manuscrit únic conservat (i en la probable atestació documental indicada) sinó també en la traducció a l'hebreu que se'n va fer, de la qual es coneixen fins a cinc manuscrits, la majoria provençals.⁵⁵

Aquesta traducció hebrea va ser feta per Israel ben Jucef Caslarí, que s'identifica en un pròleg en el qual afirma que no és metge i que acompleix la seva tasca vint anys després que Arnau escrivís l'obra original, segons ell a Barcelona. L'al·lusió cronològica, que fins ara no ha estat discutida, permet datar la traducció cap a 1327, cosa que la datació dels manuscrits conservats no contradiu.⁵⁶

A causa d'un seguit de confusions, s'ha relacionat també amb aquesta traducció el metge provençal Crescas des Caslar —possiblement familiar d'Is-

54. Sobre aquest tema, vegeu Lluís CIFUENTES I COMAMALA, *La ciencia en vulgar y las élites laicas, de la Edad Media al Renacimiento*, dins JUAN VALLÉS, *Regalo de la vida humana*, ed. Fernando SERRANO LARRÁYOZ, Pamplona-Viena, Gobierno de Navarra-Österreichische Nationalbibliothek, 2008, vol. 2, 123-148.

55. ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 411-16, amb dades aportades per Eduard Feliu. Cal consultar FELIU, *Les traduccions hebrees*, que amplia i corregeix aquella primera presentació. Vegeu també les notes 39 i 40.

56. Manuscrits: Munic, Bayerische Saatsbibliothek, ms. Cod. hebr. 288 (Provença, ss. XIV-XV), ff. 1r-14v; Lió, Bibliothèque Municipale, ms. Hébr. 15 (13) (Provença, ss. XIV-XV), ff. 173r^b-165r^b (només cap. VIII-XVII); Sant Petersburg, Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences, ms. Evr. B-290 (Provença, ss. XIV-XV), ff. 26r^a-36r^a (només cap. VIII-XVII); Florència, Biblioteca Laurenziana, ms. Plut. 88.36 (ss. XIV-XV), ff. 14v-15r (només el pròleg); i Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Vat. ebr. 366 (Provença, s. XIV), ff. 53r-57r (només cap. XI-XVII). El pròleg només apareix als mss. de Munic i de Florència. Ha estat editat, en hebreu i en anglès, a GARCÍA BALLESTER, FERRÉ i FELIU, *Jewish appreciation*, Appendix B, 102-05; i en català, a FELIU, *Les traduccions hebrees*, 52-54, amb descripció i facsímils dels mss. (138-40).

rael ben Jucef Caslarí, però no la mateixa persona—, que en alguns dels mateixos manuscrits subscriu i data en l'any 1327-1328 la traducció catalanohebrea del *Liber de conservanda sanitate* de Joan de Toledo, la qual s'ha pretès localitzar a Avinyó gratuïtament.⁵⁷

Les observacions generals fetes abans, en la presentació de les traduccions hebrees de la completa de Sarriera, també són vàlides aquí i estalvien repeticions. I la invitació a editar-les i traduir-les feta als hebraïstes, també. Sense edicions solvents d'aquestes traduccions, responsabilitat dels qui tenen els coneixements per a fer-les, la recerca sobre la difusió del regiment d'Arnau estarà condemnada a repetir-se.

* * *

Les traduccions catalanes del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* van assolir una remarcable difusió a l'àrea catalana, confirmada per les atestacions documentals, que segurament hem de relacionar, en última instància, amb la identitat tant d'Arnau de Vilanova com del destinatari de l'obra, un metge i reformador espiritual de gran fama i un monarca de gran projecció, i un i altre del propi país. Hi devia pesar també, com no s'estan de dir els traductors hebrees, el fet que l'obra fos concebuda per al context mediterrani on vivia el seu destinatari inicial i també el públic d'aquestes traduccions.

Aquesta difusió en català, amb el corollari de les traduccions hebrees que en descendeixen, contrasta amb la que fins ara es coneix en les altres llengües de l'Occident medieval, molt minsa malgrat que l'original llatí fou copiat amb fruïció arreu d'Europa. És possible que el públic extrauniversitari d'aquestes obres en vulgar de fora de l'àmbit catalanooccità tingués moltes altres opcions a l'abast en tots els sentits més propers.⁵⁸

57. FELIU, *Les traduccions hebrees*, 57, exposa la història d'aquestes confusions. ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 412-16, i CIFUENTES, *La ciència en català*, 99 i 417-18, hereten encara aquestes confusions, i convé eliminar-hi el nom de Crescas des Caslar. Vegeu més endavant (Segon regiment).

58. ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 416, només indica l'existència, a banda de les catalanes i les hebrees, d'una traducció al castellà d'època moderna, pertanyent ja a un altre context historicomèdic i cultural, impresa a Barcelona per Jaume Cendrath el 1606. Edicions a ARNAU DE VILANOVA, *El maravilloso regimiento y orden de vivir (una versión castellana del Regimen sanitatis ad regem Aragonum)*, ed. de Juan A. PANIAGUA, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1980; i (en versió regularitzada) per Juan CRUZ CRUZ, *Dietética medieval (apéndice con la versión castellana del Régimen de salud de Arnaldo de Vilanova)*, Osca, La Val de Onsera, 1997. Tanmateix, se'n coneixen en altres llengües. A ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 80, s'esmenta una traducció italiana parcial, de només el cap. XVIII, sense indicar-ne datació ni localització. Se'n conserven de completes a l'alemany (José VIVES, *Manuscriptos hispánicos en bibliotecas extranjeras*, dins «Hispania Sacra», 4 [1951], 467-75, a 473, mss. K 59 i K 81, del s. xv, de la biblioteca d'Stuttgart) i al francès (Eugène OLIVIER, *Un régime pour garder santé donné au duc de Savoie par un gentilhomme vaudois il y a cinq cents ans*, dins «Gesnerus», 1 [1944], 117-

Les traduccions catalanes, en particular la de Sarriera, van atreure l'atenció dels especialistes en lexicografia històrica des de ben aviat. Van ser emprades al diccionari històric i dialectal de la llengua catalana d'A. M. Alcover i F. de B. Moll, i també a l'etimològic de Joan Coromines,⁵⁹ i se n'ha estudiat la terminologia botànica.⁶⁰ Per altra banda, la presència d'expressions en català al mateix text llatí d'Arnau —que hi va emprar intencionadament un vocabulari planer, no escolàstic, més assequible per al rei— i a les traduccions hebrees, i la transmissió d'helenismes al català de la mà de Sarriera també han merescut atenció.⁶¹

2. *Aphorismi de memoria*

La traducció catalana dels *Aphorismi* (o *Canones*) *de memoria* (o *de conservacione memorie*) es conserva en un únic manuscrit, el mateix que ha transmès la traducció abreujada del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, datable a mitjan segle xv (Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Barb. lat. 311, ff. 23r^a-24r^b, inc. «Primerament, tot excel·lent fredor de fora destroueix la memòria...»⁶²).

Aquests *Aforismes de la conservació de la memòria* en català van ser editats per M. Batllori el 1947, al mateix volum que aplegava les traduccions catalanes de les obres d'Arnau llavors conegudes.⁶³ El seu primer editor va haver de treballar, com s'ha dit abans, amb la versió de l'original llatí publicada a les edi-

32, ms. de mitjan s. xv), i altres textos en vulgar en són compilacions o en tenen influències (com ara l'estudiat a Manfred P. KOCH i Gundolf KEIL, *Die spätmittelalterliche Gesundheitslehre des «Herrn Arnoldus von Mumpelier»*, dins «Archiv für Geschichte der Medizin», 50 [1976], 361-74). També se'n conserven extractes d'època moderna en francès, traduïts per André Caille i editats a Lió el 1578. Vegeu Sebastià GIRALT I SOLER, *Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista*, Manresa, Col·legi Oficial de Metges de Barcelona (Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut), 2002, 20 i 106

59. Lluís CIFUENTES I COMAMALA, *Hacia un nuevo vocabulario del catalán técnico medieval*, dins Graça RIO-TORTO (ed.), *Lengua de la ciencia y diccionarios: actas de las III Jornadas de la red temática «Lengua y ciencia»* (Coimbra, 28-30 octubre 2009), Coimbra, Universidade de Coimbra, en premsa.

60. Lluís ALPERA, *Los nombres trecentistas de botánica valenciana en Francisc Eiximenis*, València, Institución Alfonso el Magnánimo, 1968.

61. TRIAS, *Arnaldi de Villanova*; Anna TRIAS I TEIXIDOR, *El català en el llatí del Regimen sanitatis ad regem Aragonum d'Arnau de Vilanova*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 32 [=Miscel·lània Germà Colón, 5] (1996), 33-52; FELIU, *Les traduccions hebrees*; Josep Lluís TEODORO, *Els hel·lenismes del Regimen de sanitat al rei d'Aragó de Vilanova i la seua recepció*, dins Luis POMER, Jordi REDONDO, Jordi SANCHIS i Josep TEODORO (eds.), *Les literatures antigues a les literatures medievals*, Amsterdam, Adolf M. Hakkert, 2009, 213-34. Vegeu també McVAUGH, *Royal surgeons*, 219; i IDEM, *Medicine before the Plague*, 145.

62. Vegeu la bibliografia sobre el ms. a la nota 44. Vegeu també el que s'ha dit abans sobre el contingut i el perfil del comitent del ms. Una breu presentació de la traducció a CIFUENTES, *La ciència en català*, 104.

63. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 251-55.

cions renaixentistes. En l'actualitat, disposem d'una edició crítica d'aquesta i de les altres sèries d'aforismes mèdics arnaldians,⁶⁴ que ha possibilitat alguns estudis sobre aquest gènere mèdic.⁶⁵ Des de la història de la cultura, s'han fet contribucions importants sobre els usos i els destinataris de les estratègies per a l'enfortiment de la memòria, que afectaven des de la música o l'arquitectura fins a l'elaboració de llibres o la creació literària.⁶⁶ Aquestes noves aportacions seran fonamentals per a la nova edició crítica prevista de les obres que integraven el volum de 1947, abans esmentada, a càrrec d'Antònia Carré.

La traducció catalana dels aforismes compareix anònima al manuscrit conservat i sense cap indicació de traductor ni de data de traducció. Batllori només va poder indicar que les característiques paleogràfiques i lingüístiques del text remetien al segle XV. La lliçó, en canvi, va observar que «és molt més acurada, tot i ésser de la mateixa mà» que la traducció abreujada del regiment de sanitat copiada al mateix còdex,⁶⁷ indicatiu de tradicions manuscrites diferents. La traducció, encara que conté alguns errors d'interpretació, és de bona qualitat i ajuda a entendre alguns passatges obscurs del text llatí tal com ha arribat.

M. Batllori ja va observar que l'ordre dels aforismes en català divergia del present a l'edició llatina que ell havia seleccionat (Lió, 1520), i que el darrer aforisme català (núm. 26, inc. «L'aygua ardent sia feta de vi vermell...») hi mancava.⁶⁸ Els editors de l'original llatí identifiquen la tradició manuscrita de la qual depèn el text català, en la qual els aforismes són agrupats d'una manera peculiar. Examinada la tradició llatina, s'ha vist també que l'aforisme núm. 26 de l'edició catalana ha de ser un afegitó complementari que el traductor va introduir pel seu compte a l'últim aforisme llatí (el núm. 25).⁶⁹

Aquest breu escrit va tenir una extraordinària difusió manuscrita en l'original llatí —de fet, figura entre les quatre obres més difoses d'Arnau de Vilanova. Sovint es va interpol·lar, com a doctrina segona amb el títol «De conservatione memorie et aliarum virtutum sanitatis cerebri», en els seus *Aphorismi de ingeniis nocivis, curativis et preservativis morborum, speciales corporis partes respi-*

64. ARNAU DE VILANOVA, *Commentum in quasdam parabolas et alias aphorismorum series: Aphorismi particulares, Aphorismi de memoria, Aphorismi extravagantes*, ed. de Juan A. PANIAGUA i Pedro GIL SOTRES, amb la col·lab. de Luis GARCÍA BALLESTER i Eduard FELIU, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera («AVOMO», VI.2), 1993, 203-20.

65. Jole AGRIMI, *Aforismi, parabole, esempi: forme di scrittura della medicina operativa. Il modello di Arnaldo da Villanova*, dins Massimo GALUZZI, Gianni MICHELI i Maria Teresa MONTI (eds.), *Le forme della comunicazione scientifica*, Milà, Franco Angeli, 1998, 361-92.

66. Mary J. CARRUTHERS, *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008 [2a ed. revisada i actualitzada].

67. «El llenguatge correspon, més o menys, als caràcters paleogràfics del còdex —segle XV» (ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 83).

68. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 84 i 251, l'aforisme núm. 26 a 255.

69. ARNAU DE VILANOVA, *Commentum*, 213.

cientes, coneguts també amb el títol breu d'*Aphorismi particulares* (o *speciales*). El seu caràcter higiènic i no patològic, com el dels aforismes de la resta d'aquesta col·lecció, i la circulació manuscrita independent que va tenir han determinat que actualment se'l consideri una obra diferent.⁷⁰

Aquesta obreta arnaldiana independent sovint es conserva en volums miscel·lanis de textos de temàtica no mèdica (religiosos, matemàtics, astronòmics, regiments de prínceps), cosa que sembla indicar que també es va valorar fora de l'àmbit mèdic, com a guia per a l'enfortiment de la facultat memorativa dels estudiosos o professionals diversos.⁷¹ En aquest sentit, M. Batllori ja el va relacionar amb l'interès que per la mnemotècnia es va donar també a l'àrea cultural catalana, amb aportacions destacades com ara les de Ramon Llull, Bernat Garí o Antoni Canals.⁷² Unes aportacions que, com en el cas de la traducció catalana d'aquests aforismes, s'adrecen en bona mesura a un públic extrauniversitari, que d'altra banda solia valorar la recopilació de coneixements útils en forma de miscel·lànies. Com s'ha indicat abans, el manuscrit que conserva la traducció catalana d'aquest escrit sembla haver estat concebut per a ús d'un individu d'aquest perfil.⁷³

3. *Practica summaria*

La traducció catalana de la *Practica summaria* no s'ha conservat, però, al seu moment, J. A. Paniagua⁷⁴ i, més recentment, S. Giralt,⁷⁵ han argumentat la possibilitat que n'hagués existit una.

70. Ja ho va suposar Renato MINGHETTI, *Sulla conservazione della memoria di Arnaldo da Villanova*, dins «Pagine di Storia della Medicina», 4 (1960), 46-57; i ho han confirmat J. A. PANIAGUA i P. GIL SOTRES a ARNAU DE VILANOVA, *Commentum*, 169-70 i 205; i J. A. PANIAGUA, *Los 'Aforismos de la memoria' del Maestro Arnau de Vilanova*, dins *Historia y medicina en España: homenaje al Profesor Luis S. Granzel*, Valladolid, Junta de Castilla y León, 1994, 27-33.

71. ARNAU DE VILANOVA, *Commentum*, 206-07.

72. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 83.

73. La miscel·lània mèdica llatina del ms. Londres, Wellcome Library, 562 (finals s. xv), és un bon exemple de cohabitació d'interessos, llengües i cultures. Mans catalanes, potser no totes elles de metges, hi van afegir, entre d'altres coses, els *Aphorismi de memoria* en llatí (ff. 26r-28r) i eixarms i receptes parcialment en català, mentre que la relligadura del s. xvi està reforçada amb fragments en pergami de manuscrits religiosos en hebreu d'indeterminat origen ibèric. Vegeu S. A. J. MOORAT, *Catalogue of Western Manuscripts on Medicine and Science in the Wellcome Historical Medical Library*, 3 vols., Londres, Wellcome Institute of the History of Medicine, 1962-1973, vol. 1 (Mss. written before 1650 A.D.), p. 436.

74. Juan A. PANIAGUA, *La obra médica de Arnau de Vilanova: I. Introducción y fuentes*, dins «Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina y Antropología Médica», 11 (1959), 351-401 [reimpr. dins IDEM, *Studia arnaldiana: trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311*, Barcelona, Fundación Uriach 1838, 1994, III], 368; IDEM, *El Maestro Arnau de Vilanova, médico*, València, Cátedra e Instituto de Historia de la Medicina, 1969 [2a ed. corr.

L'inventari dels béns que Arnau de Vilanova havia deixat al morir a la ciutat de València, elaborat l'any 1312, inclou un quadern en paper que començava amb les paraules: «A persona que ha dolor de testa...». Paniagua i després Giralt han suggerit que aquest quadern podia contenir una traducció catalana de l'obra inventariada just abans, que es contenia en tres quaderns de paper copiats de la mà d'Arnau, en llatí, el primer dels quals començava amb els mots: «In dolore capitis...».⁷⁶

Aquest darrer és, precisament, l'incipit del primer capítol de la *Practica summaria*, amb la qual s'ha proposat d'identificar aquesta referència a l'inventari, i, efectivament, en molts dels manuscrits conservats l'obra s'inicia amb aquestes paraules. Per altra banda, el fet d'estar inventariades l'una al costat de l'altra al mateix registre dels llibres d'Arnau i la formació universitària del mestre, fan més probable que es tracti d'aquesta obra que no d'un simple receptari en vulgar, que també solien tenir aquest tipus d'expressions.⁷⁷ I si la identificació és correcta, la traducció catalana s'hauria efectuat en vida d'Arnau i potser sota la seva supervisió o, encara que ens sembli molt agosarat plantejar-ho, per ell mateix. Els motius concrets d'Arnau, en aquest cas òbviament no utilitaris, se'ns escapen (que no vol dir que no en poguéssim tenir).⁷⁸

dins IDEM, *Studia arnaldiana*, I], 20-21 i 58-59; i IDEM, *Maître Arnau de Vilanova paradigme de la médecine universitaire médiévale*, dins *Colloque international d'histoire de la médecine médiévale* (Orléans, 4 et 5 mai 1985), Orléans, Société orléanaise d'histoire de la médecine-Centre Jeanne d'Arc, 1985, vol. 1, 64-73 [reimpr. dins IDEM, *Studia arnaldiana*, II], 68 i 72.

75. Sebastià GIRALT i SOLER, *Entorn de la tradició textual de la Practica summaria d'Arnau de Vilanova*, dins «Dynamis», 24 (2004), 269-80, 272; IDEM, *Cap a l'edició crítica de la Practica summaria d'Arnau de Vilanova*, en el present volum i la bibliografia que cita.

76. «Item quemdam papiri quaternum qui incipit: "A persona que ha dolor de testa"» i «Item tres quaternos de manu Magistri in papiro quorum primus incipit: "In dolore capitis"», a Roc CHABÀS, *Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva* (pergamino O.7430 del Archivo Metropolitano de Valencia), dins «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», 3a época, 9 (1903), 189-203, núm. 328 i 327, respectivament.

77. GIRALT, *Entorn de la tradició*, 272; IDEM, *Cap a l'edició*. Els principals receptaris en català coneguts fins ara a CIFUENTES, *La ciència en català*, 119-21 i 420-21.

78. Ni Paniagua ni Giralt han gosat plantejar aquest extrem, potser per escrúpols que s'originen en la formació i en la perspectiva de la recerca d'aquests investigadors. Tanmateix, en els darrers anys s'ha destacat la compatibilitat i la complementarietat entre la via llatina i la via vulgar en la transmissió del saber, també entre els metges universitaris, que podia donar-se per diferents motius. Vegeu Linda E. VOIGTS, *What's the word?: bilingualism in late-medieval England*, dins «Speculum», 71 (1996), 813-26; Lluís CIFUENTES i COMAMALA, *Université et vernacularisation au bas Moyen Âge: Montpellier et les traductions catalanes médiévales de traités de médecine*, dins Daniel LE BLÉVEC i Thomas GRANIER (dirs.), *L'Université de Médecine de Montpellier et son rayonnement (XIIIe-XVe siècles): actes du colloque international de Montpellier organisé par le Centre de recherches et d'études médiévales sur la Méditerranée occidentale* (Université Paul Valéry-Montpellier III), 17-19 mai 2001, Turnhout, Brepols, 2004, 273-90; IDEM, *La ciència en català, passim*; Michael R. McVAUGH, *Academic medicine and the vernacularization of medieval surgery: the case of Bernat de Berriac*, dins ALBERNI, BADIA, CIFUENTES i FIDORA (eds.), *El saber i les llengües vernacles*, 257-81. El grup de recerca Tradlat (IRHT-CNRS) estudia aquest àmbit de la transmissió del saber <<http://www.tradlat.org/>>.

El caràcter d'aquesta obra —una petita i senzilla summa de patologia i terapèutica pràctiques— n'explicaria la possible traducció al vulgar i l'existència d'una traducció hebrea. Sens dubte, era un producte típicament atractiu per a un públic extrauniversitari integrat per «profans» a l'exercici de la medicina però també pels metges i altres guaridors formats segons l'anomenat 'sistema obert'.⁷⁹

4. *Antidotarium*

Ara per ara, no s'ha localitzat cap manuscrit amb la traducció catalana de l'*Antidotarium* que va circular àmpliament a nom d'Arnau de Vilanova.⁸⁰ En aquest cas, però, no pot haver-hi dubtes sobre l'existència d'aquesta traducció, perquè n'han restat nombrosos testimonis i ben explícits.⁸¹

Els llibres registrats als inventaris de béns i altra documentació de l'època medieval sovint hi apareixen sense cap indicació de la llengua en la qual eren escrits. Hi poden aparèixer fins i tot amb títols en vulgar, sense que això signifiqui que eren escrits en vulgar. Ara bé, afortunadament no tots els inventaris i documents de l'època són tan poc explícits. A partir de mitjan segle XIV i, sobretot, durant el segle XV, es va difondre l'exigència d'una major precisió en la descripció dels llibres —que pot arribar fins a extrems sorprenents— i s'han conservat molts d'aquests inventaris i documents elaborats en aquells temps que reproduïen els incipits de la primera obra del volum i fins i tot altres fragments de text.⁸²

79. GIRALT, *Entorn de la tradició*, 272; i IDEM, *Cap a l'edició*, només té en compte els «profans». Una breu síntesi del que s'ha exposat aquí a CIFUENTES, *La ciència en català*, 118 i 420.

80. Michael R. McVAUGH, *Two texts, one problem: the authorship of the Antidotarium and De venenis attributed to Arnau de Vilanova*, dins «ATCA», 14 [=Actes de la I Trobada internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova, 2] (1995), 75-94, va proposar que hauria estat elaborat pel seu deixeble aragonès Pero Cellerer aprofitant materials inacabats del mestre. Vegeu també Antonio GARCÍA MASEGOSA, *¿Escribió Arnau de Vilanova el Antidotarium?*, dins Jenaro COSTAS RODRÍGUEZ (ed.), *Ad amicam amicissime scripta: homenaje a la profesora María José López de Ajala y Genovés*, Madrid, Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2005, vol. 1, pp. 233-44; Michael McVAUGH, *The writing of the Speculum medicine and its place in Arnau de Vilanova's last years*, en el present volum; i Pedro GIL SOTRES, *El Antidotario de Arnau de Vilanova: problemas de autenticidad*, *ibidem*, que accepta l'originalitat arnaldiana per a la part inicial mentre que la resta serien materials provinents de l'*Antidotarium Nicolai*. La qüestió, que hauria de tenir més presents el concepte medieval d'autor i d'*ordinatio* explorats en la filologia, no sembla del tot tancada i per això mantinc l'obra en aquest apartat. El text a ARNAU DE VILANOVA, *Antidotario*, ed. facs. de la de València, Nicolau Spindeler, 1495, coord. per Pedro VERNIA, amb una trad. a l'espanyol de Juan COSTA CATALÀ, 2 vols., València, Ajuntament de València, 1994. Edició prevista a la sèrie «AVOMO» a càrrec d'Antonio García Masegosa.

81. Ja ho vaig apuntar breument a CIFUENTES, *La ciència en català*, 115.

82. Una anàlisi d'aquestes fonts des d'aquests punts de vista a CIFUENTES, *La ciència en català*, 83-85.

M. Batllori ja va intuir el rastre d'una traducció de l'*Antidotarium* al català, però no va aconseguir provar-ho.⁸³ El desenvolupament que, en les últimes dècades, ha tingut la història del llibre i de la lectura, amb un buidatge sistemàtic de les nombrosíssimes fonts documentals conservades als països catalans, en particular dels inventaris de béns, ha donat fruits molt valuosos, i no sempre són tinguts en compte en la recerca —cal dir que algunes d'aquestes fonts ja havien estat editades quan es va publicar el volum de 1947.

Des de 1437 apareix a les dites fonts un *Antidotari* que comença amb les paraules «Planyia's Ypocràs...», i que des de 1445 és atribuït a Arnau de Vilanova —el primer document l'atribueix, aparentment per error, a Nicolau de Salern.⁸⁴ Aquest íncipit correspon, efectivament, al de l'*Antidotarium* d'Arnau: «Lamentabatur Ypocras...». També se'n reproduïxen rúbriques inicials: «En nom de Nostre Senyor Déu sia, amén, e dels seus gloriosos màrtris [sic] Cosme et Daminani, comense l'*Antidotari* de mestre Arnau de Vilanova...» i «Açí comensa lo libre de mestre Arnau de Vilanova...» (aquesta seguida de l'íncipit indicat), en inventaris de 1450. Poc més tard, el 1457, per si en quedava algun dubte, apareix «un libre [...] appellat *Antidotari de mestre Arnau de Vilanova* [...] en romans». A excepció d'un barber-cirurgià de Barcelona, tots els altres exemplars es documenten en mans d'apotecaris, residents a Vic i a Barcelona. Per a una major claredat, reproduïxo a continuació els assentaments complets dels inventaris de béns localitzats fins ara:

«Ítem .I. altre libre apellat *lo Nicholau*, scrit en paper de .II. cartes lo fuy, cor nat de posts, ab cubertes de cuyro vermell cubert de albadina blanca, ab .II. gaffets, e comensava en letra negra: "Plany[i]a's Ypocràs per ço com medicina", et cetera. E la .IIII. carta comensava en letra negra: "qui és pus profitós", et cetera. E lo derrer quiern comensava: "e infuses aquestes coses", et cetera».⁸⁵

«Ítem .I. altro libra scrit en paper, ab cubertas vermelas, appellat *Arnau*, e comença en la primera carta: "Plenyia's Ypocràs", e fanex en la darrera: "fiat unguentum"».⁸⁶

83. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 56.

84. L'*Antidotarium Nicolai* també va circular en català i, com en el cas del d'Arnau, no se'n coneix cap manuscrit. Es documenta clarament des de 1420, sempre entre apotecaris, amb els íncipits «De Nicholau son estat pregat...», «Com jo, mestre Nicholau...» i «Yo, Nicholau, pregat per alguns...», i les referències a «un libre appellat *Nicholau*, en pla» també són nombroses. Vegeu CIFUENTES, *La ciència en català*, 113.

85. Inventari de Leonís Mestre, barber-cirurgià de Barcelona (1437). Vegeu Josep M. ROCA, *Un cirurgià barber barcelonès de la XV^a centúria*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», 11, núm. 81 (1923-1924), 145-62, a 160, núm. [9].

86. Inventari d'Antoni Mas, apotecari de Barcelona (1445). Vegeu IGLESIAS, *Llibres i lectors*, 577-78, § 231, núm. 19.

«Ítem .I. altro libra scrit en paper, ab posts de fust cubertes de cuyro blau, ab .II. gaffets, e comença en la primera fulla: “Planyie’s Υποcràs”, e fanex en la derrera: “cobonbros salvatges”».⁸⁷

«Ítem .I. altre libre scrit en paper, semblant al propdit, apellat *mestre Arnau de Vilanova*, lo qual comense en lo vermell: “En nom de Nostre Senyor Déu sia, amén, e dels seus gloriosos màrtris [sic] Cosme et Daminani, comense l’*Antidotari* de mestre Arnau de Vilanova”».⁸⁸

«Ítem .I. libre scrit en paper, ab posts de fust cubertes de cuyr negre, ab bolles, ab .II. gaffets, lo qual comensa en lo vermell: “Açí comensa lo *libre de mestre Arnau de Vilanova*”, e après deye en lo negre: “Planyie’s Υποcràs”, e fenex en la derrera fulla: “mellys dispunati libras .I.^a. media dracmas .X. media ss incorporatur”».⁸⁹

«Un libre escrit en paper ab posts cubertes de cuyro blanch ab sinch bolletes, apellat *Antidotari de mestre Arnau de Vilanova*, scrit en romans».⁹⁰

Tot i que, malauradament, ens manquen testimonis conservats,⁹¹ aquestes atestacions documentals en proven una considerable difusió en català. El fet de tractar-se d’una obra que circulava sobretot entre els apotecaris potser explica que no n’hagi sobreviscut cap manuscrit, perquè aquests sectors de públic més tècnics no tenien cap interès bibliofílic pels seus manuals que contribuïu a promoure’n la conservació un cop va haver triomfat la impremta.

87. *Ibid.*, núm. 21.

88. Inventari d’Eloi Vidal, apotecari de Barcelona (1450). Vegeu IGLESIAS, *Llibres i lectors*, 1150-55, § 254 («Alou Vidal»), núm. 2.

89. *Ibid.*, núm. 7.

90. Inventari de Lluís del Vilar, apotecari de Vic (1457). Vegeu Eduard JUNYENT, *Reperitorio de noticias sobre manuscritos catalanes de la ‘Cúria fumada’ de Vich*, dins «Analecta Sacra Tarraconensis», 16 (1943), 57-86, a 78, § 233.

91. Vist el ms., els extrets que n’hi ha al *Sumari de medecines* de Joan Llopis (Palerm, Biblioteca Comunale, ms. Qq A 13, s. xv-xvi, ff. 81v-83r, «Incipiunt capitula *Antidotari clarificati* Arnaldi de Vilanov[a] tantum de dosis medecine laxative. — Diaziziberos magnum: dosis eius est quasi drachmas semis; servatur per annum... Teodoricon: dosis eius a uncias .iii. usque ad .v. Pocio sancti Pauli dosis eius [...]», àpode) són en llatí. Vegeu Anna CORNAGLIOTTI, *Il trattato delle erbe della Biblioteca Comunale di Palermo* (ms. Qq A 13): *un ricettario catalano*, dins Carlos ROMERO i Rossend ARQUÉS (eds.), *La cultura catalana tra l’Umanesimo e il Barocco: atti del V Convegno dell’Associazione Italiana di Studi Catalani* (Venezia, 24-27 marzo 1992), Pàdua, Editoriale Programma, 1994, 103-119, a 111, que no n’especifica la llengua. L’obra ha estat editada per Chiara PADOVANI, *L’erbario catalano ovvero Trattato sulle virtù delle erbe* (Palermo, Biblioteca Comunale, ms. Qq A 13): *parte prima* (cc. 1-35, 84v-98), tesi di laurea dell’Università degli Studi di Torino, 1989; i per Susanna VESENTINI, *L’erbario catalano ovvero Trattato delle virtù delle erbe* (Palermo, Biblioteca Comunale, ms. Qq A 13): *parte seconda* (cc. 36-84r), tesi di laurea dell’Università degli Studi di Torino, 1988, ambdós treballs sota la direcció d’A. Cornagliotti.

TRADUCCIONS D'ARNAU

5. Abū-s-Šalt de Dénia, *De medicinis simplicibus*

La traducció catalana del *Kitāb al-adwiya al-mufrada*, un tractat sobre els medicaments simples del filòsof i metge andalusí Abū-s-Šalt Umayya ibn 'Abd al-'Azīz ibn Abū-s-Šalt al-Dānī al-Andalusī (Dénia, 460 H. / 1068 J.C. – Mahdia, Tunísia, 529 H. / 1134 J.C.), elaborada a partir de la llatina d'Arnau de Vilanova (*De medicinis simplicibus*, València?, c. 1270),⁹² es conserva en un únic manuscrit datable en el tercer quart del segle xv (París, Bibliothèque nationale de France, ms. Esp. 508, a. 1473, ff. 12r^b-48v^a, inc. «Comensa lo *Libre de Albumesar de simples madesines* valents a totes les malalties de tot lo cors [...] Capítol primer: De medesines simples mundifficatives e clarifficans la sanch e reffrenants la calor sua. Iuiube...».)⁹³

Des de la primera notícia del manuscrit, publicada per P. Bohigas al seu *Repertori de manuscrits catalans* de 1926-1927, la identificació de l'obra d'Abū-s-Šalt no ha estat fàcil, a causa sobretot del nom que hi porta («Albumesar»), heretat d'una part de la tradició llatina i que seria fruit d'una confusió amb l'astròleg persa del segle ix Abū Ma'shar al-Balkhī, més conegut pels europeus. La correcta identificació de la traducció catalana fou obra de J. A. Paniagua en un treball de 1981.⁹⁴

92. Edició del text original àrab i de la traducció llatina d'Arnau, a cura d'Ana Labarta i de José Martínez Gázquez i Michael R. McVaugh, respectivament, a ARNAU DE VILANOVA, *Translatio libri Albuzale de medicinis simplicibus...*, ed. i estudis d'Ana LABARTA, José MARTÍNEZ GÁZQUEZ, Michael R. MCVAUGH, Danielle JACQUART i Lluís CIFUENTES, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera («AVOMO», XVII), 2004, 45-413. Traducció a l'espanyol a ABU-S-SALT Umayya, *Tratado de los medicamentos simples*, a cura de Pedro VERNIA amb la col·lab. de Montserrat VERNIA i Isabel VERNIA, Alacant, Colegio Oficial de Farmacéuticos de la Provincia de Alicante, 1999.

93. Descripcions a Pere BOHIGAS i BALAGUER, *Sobre manuscrits i biblioteques*, ed. a cura d'Amadeu-J. SOBERANAS i LLEÓ, Barcelona, Curial Edicions Catalanes-Publicacions Abadia de Montserrat, 1985, 102-03; Lola BADIA, *Textos catalans tardomedievals i «ciència de naturales»: discurs llegit el dia 21 de novembre de 1996 en l'acte de recepció pública de Lola Badia Pàmies a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 1996, ap. 3, 62-64; i ARNAU DE VILANOVA, *Translatio libri Albuzale*, 453-58. A ABU-S-SALT Umayya, *Tratado de los medicamentos simples*, 55, es reproduïx un facs. del f. 12r^b d'aquest manuscrit.

94. Juan A. PANIAGUA, *Las traducciones de textos médicos hechas del árabe al latín por el maestro Arnau de Vilanova*, dins *XXVII Congreso Internacional de Historia de la Medicina* (Barcelona), 31 agosto-6 septiembre 1980: *actas*, Barcelona, Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears, 1981, vol. 1, 321-26, a 324-25 [reimpr. dins IDEM, *Studia arnaldiana*, VIII, a 332-33]. Més detalls sobre el procés d'identificació i descripció a ARNAU DE VILANOVA, *Translatio libri Albuzale*, 451-52. Una breu presentació general de la traducció a CIFUENTES, *La ciencia en català*, 115 i 419.

Aquesta traducció catalana (*Llibre d'Albumesar de simples medecines*) ha estat objecte d'una transcripció no crítica a cura de Ll. Cifuentes publicada (2004) al mateix volum de la sèrie «AVOMO» que conté les edicions de l'original àrab i de la traducció arnaldiana.⁹⁵ Aquest procedir, excepcional a la sèrie, és degut a l'estat en què ha pervingut la traducció llatina, molt corrupta en tots els manuscrits, i a l'alta qualitat de la traducció catalana, amb pocs passatges mal interpretats i amb expressions i fins i tot apartats sencers absents dels manuscrits llatins conservats. Aquestes circumstàncies, que indiquen que es va fer a partir d'un text llatí molt primerenc i més correcte que els conservats, n'han fet un testimoni cabdal per a l'establiment del text arnaldia.

La traducció, tal com ha arribat, no conté cap referència al traductor ni a la data i el lloc on es va elaborar. Tot i que la llengua del testimoni conservat sembla clarament quatrecentista i situable a l'àrea del català central, s'hi han vist indicis de modernització textual —certament lleus però gens estranys en aquest tipus d'obres i en aquesta època— que podrien recular-ne la datació i precisar-ne l'origen. Aquests indicis, que se sumarien a la relació indicada amb la tradició llatina, suggeririen que la traducció hauria estat feta en un moment no gaire avançat de la primera meitat del segle XIV, possiblement al Rosselló, llavors pertanyent al regne de Mallorca, i que durant el segle XV s'hauria revisat o actualitzat potser a l'àrea de Barcelona. Per altra banda, res no permet afirmar ni negar que hagués estat elaborada en l'entorn especialitzat dels apotecaris.⁹⁶

No detectem clarament la circulació d'aquesta traducció en la documentació de l'època, però això no ha de sobtar al tractar-se d'una obra amb un perfil menys definit que les dels grans autors coneguts pels europeus, i per tant menys valuosa, i que, tal com s'esdevé al manuscrit conservat, no devia encapçalar els volums inventariats, si més no els produïts per a individus aliens a la pràctica de la farmàcia. Per això potser no fa estrany que precisament a l'àmbit dels apotecaris localitzem una referència que permet el dubte: el «llibre de paper appellat *Algumesar*» de l'inventari dels béns de l'apotecari de Mallorca Bartomeu Claret (1463).⁹⁷ Aquesta important biblioteca especialitzada inclou llibres «en pla» —segurament més dels que indica l'escrivà—

95. ARNAU DE VILANOVA, *Translatio libri Albusale*, 465-541, amb introducció i índexs terminològics català-llatí i llatí-català. El capítol vuitè de l'obra també ha estat publicat en un apèndix del treball citat a la nota següent.

96. Vegeu Lluís CIFUENTES I COMAMALA, *Nota sobre la traducció catalana del De medicinis simplicibus d'Abu-l-Salt de Dénia*, dins «Quaderns de Filologia: Estudis Literaris», 8 [=Traducció i pràctica literària a l'Edat Mitjana romànica, ed. Rosanna CANTAVELLA, Marta HARO i Elena REAL] (2003), 119-49; i ARNAU DE VILANOVA, *Translatio libri Albusale*, 458-63.

97. J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca (1229-1550)*, París, CNRS, 1991, pp. 508-10, § 283, núm. 48.

i aquest és possible que hi fos: la forma del nom de l'autor, tan pròxima a la present al manuscrit conservat, tot i ser comuna a una part de la tradició llatina, permet el benefici del dubte.

Tot i que la traducció s'originés potser a l'àmbit dels apotecaris, el testimoni manuscrit conservat sembla més relacionable amb els sectors profans, concretament burgesos, que cercaven en aquest tipus d'obres tant el prestigi social que conferia el participar de la medicina universitària com, a un nivell més pràctic, l'autoajuda domèstica en un afer tan delicat com la salut.

OBRES MÈDIQUES APÒCRIFES

6. *Patit tractat per lo reverent mestra Arnau de Vilanova sobre lo regiment qui-s deu tenir en temps de hepidèmie, ço és, en temps de pestilència*

A l'acabament d'un important manuscrit mèdic català copiat durant el tercer quart del segle xv hi ha un tractat de pesta en aquesta llengua que hi duu el títol de *Petit tractat sobre el regiment que cal seguir en temps de pestilència* (Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Vat. lat. 4797, c. 1466-1476, ff. 287r-293r).⁹⁸ Aquesta obra s'inicia amb una rúbrica que n'atribueix l'autoria a Arnau de Vilanova: «En nom de Déu sia e de la umill Verga medona santa Maria, comensa un patit tractat [fet] per lo reverent mestra Arnau de Vilanova sobre lo regiment qui-s deu tenir en temps de hepidèmie, ço és, en temps de pestilència». Tot seguit d'aquesta rúbrica hi ha una invocació («En nom de Déu e de la Verga Maria, la qual havem aplicar en totes nostres operacions e affers per tant com és advocade dels paquedors») i a continuació comença el text de l'obra: «E primerament, en tota congregació de gents deu ésser perfumade le case o le cambre en lo temps de iver n ab aquest perfum...». L'obra acaba així: «... Ítem, per lo cas metex de dolor de cap que vingua per calor, fe-li lo que-s seguex: R. màstech que sia bé pulverizat e such de solatrum ho

98. Descripcions: [Emilio FLORIO], *Inventarium codicum manuseriptorum latinorum Bibliothecae Vaticanae*, inèdit a la Biblioteca Apostolica Vaticana, vol. 5 (mss. 3916-4888), 357; Vittorio FANELLI, *Aspetti della Roma cinquecentesca: note sulla diffusione della cultura iberica a Roma nel Cinquecento*, dins «Studi Romani», 15 (1967), 277-288, a 282 [reimpr. dins IDEM, *Ricerche su Angelo Colocci e sulla Roma cinquecentesca*, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1979, X, 154-67, a 160-61]; Norbert FONT I SAGUÉ, *Historia de les ciències naturals a Catalunya, del segle ix al segle xviii*, Barcelona, La Hormiga de Oro, 1908 [reimpr. facs.: Barcelona, Altafulla, 1978], 90-91, a partir de les notes d'A. de Bastero; i BITECA, manid 2319. D'aquest ms. es conserven dues còpies del s. xviii efectuades per destacats provençalistes: París, Bibliothèque de l'Arsenal, ms. 2525, de Jean-Baptiste de La Curne de Sainte-Pelaye; i Barcelona, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, ms. 239, d'Antoni de Bastero i Lledó. Només la primera és completa. Un i altre van deixar també descripcions manuscrites inèdites del còdex.

oli rosat e vinagra grech, e sia fet de tot açò una pleta ben ampla que bast de pols ha pols e sia continuat».⁹⁹

L'obra ha estat objecte de dues edicions modernes. N. Font i Sagué va transcriure, amb nombrosos errors, la còpia que n'havia fet A. de Bastero en el segle XVIII i que havia quedat inèdita.¹⁰⁰ Més ençà, J. Veny n'ha fet una edició crítica, acompanyada d'un estudi lingüístic i d'un glossari.¹⁰¹ Veny conclou que es tracta d'una traducció d'un text llatí, que els arcaïsmes lingüístics permeten datar en el segle XIV i els trets dialectals (del traductor o del copista) a l'àrea del català oriental. L'edició de Veny, però, no resol el problema de la identificació d'aquesta obra. L'autoria arnaldiana ja havia estat refutada per M. Batllori, que va negar les suposicions d'erudits anteriors (Bastero, La Curne, Torres Amat, Hauréau, Sarton) els quals havien proposat d'identificar-la amb la *Recepta electuarii mirabilis preservantis ab epidimiam et confortantis mineram omnium virtutum* (o *Recepta contra epidimiam*), també apòcrifa, que figura en algunes edicions renaixentistes de l'obra d'Arnau i que, a diferència del text català, és un electuari amb fórmules de destil·lació.¹⁰²

Tampoc és plausible la proposta que fa el mateix Batllori d'atribuir-lo al metge reial Antoni Ricard (fl. 1360-1422) —el perfil i l'obra del qual aleshores eren desconeguts— només pel fet d'estar copiat a continuació d'uns tractats que li són atribuïts i per trobar-lo indigne d'Arnau. J.-M. Dureau-Lapeysonnie va recollir aquesta proposta sense negar-la i, creient indignes d'Antoni Ricard unes obres en llengua vulgar, va suggerir l'existència d'un homònim o bé que fossin obres de joventut.¹⁰³ Tanmateix, dues dades relacionen Ricard amb la pesta. Abans de decidir el trasllat de la cort a Perpinyà arran de la pesta de 1395, Joan I va comissionar-lo per a inspeccionar la sanitat de la ciutat,¹⁰⁴

99. Una breu presentació de l'obra a CIFUENTES, *La ciència en català*, 106. No recollida per Karl SUDHOFF, *Pestschriften aus den ersten 150 Jahren nach der Epidemie des «schwarzen Todes» 1348*, dins «Archiv für Geschichte der Medizin», 4-17 (1910-1925).

100. FONT, *Historia de les ciències naturals*, 91-93. Vegeu-ne la crítica de J. Veny al treball citat a la nota següent.

101. Joan VENY, *Patit tractat sobre lo regiment en temps de hepidemie (segle XIV): edició i estudi lingüístic*, dins *Homenatge a Antoni Comas*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1985, 545-67 [reimpr. dins IDEM, *Dialectologia filològica: transfusió lèxica, llengua escrita i dialectalismes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Curial, 1993, 205-26].

102. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 58. La *Recepta electuarii mirabilis* apareix a les edicions generals de l'obra d'Arnau i en una col·lecció alquímica impresa en el s. XVI; vegeu Sebastià GIRALT, *Arnau de Vilanova en la impremta*, 89, 105, 119-129 i 132. Vegeu també la nota 126.

103. La proposta de Batllori al lloc indicat a la nota anterior. Jeanne-Marie DUREAU-LAPEYSSONNIE, *L'oeuvre d'Antoine Ricart, médecin catalan du XVe siècle: contribution à l'étude des tentatives médiévales pour appliquer les mathématiques à la médecine*, dins Guy BEAUJOUAN (ed.), *Médecine humaine et vétérinaire à la fin du Moyen Âge*, Ginebra-París, Droz-Minard, 1966, 169-364, a 178 i 197-99, amb una datació errònia del ms. al tercer quart del s. XIV.

104. *Ibid.*, 179.

una tasca habitual en els metges reials. Per altra banda, un protocol del notari de Barcelona Tomàs Vives de 1420-1421 porta copiada una recepta «per pestilència» atribuïda a un cert «Ricard», que tant podria correspondre a aquest metge com a un altre, si bé és cert que és precisament aquest notari el que va recollir l'actuació de Ricard com a examinador general de metges en els anys 1416-1419.¹⁰⁵ En qualsevol cas, aquesta recepta no apareix al *Petit tractat*.

En un altre lloc he suggerit la possibilitat de relacionar aquest tractat amb un altre Arnau: l'Arnau Germà esmentat per Bernat Metge en la seva obreta còmica *Medecina apropiada a tot mal*, i que va ser metge de la casa reial i del comú de Barcelona. El 1370 els consellers van subvencionar Germà, Joan de Fulgines, metge de la reina Elionor de Sicília, i altres metges per «compilar e posar per escrit algunes rahons sobre lo fet de les infirmitats que vuy són en la dita ciutat, ne de què les dites infirmitats provenen, e en ordonar alguns remeys sobre aquelles», després d'haver practicat l'anatomia a una esclava. No hi ha constància que arribessin a escriure cap text, que d'altra banda fa l'efecte que hauria estat més aviat un informe i no un tractat.¹⁰⁶

Finalment, malgrat les similituds en la formulació del títol, tampoc té relació amb el *Regimen contra pestilentiam* (o *Regimen contra epidimiam sive pestem*), que havia estat atribuït erròniament a Bengt Knutsson (Benedictus Kanuti), bisbe de Västerås (Suècia), i a Knud Mikkelsen, bisbe de Viborg (Dinamarca). Cap a 1485 se'n va imprimir a Londres una traducció a l'anglès amb el títol *A litil boke the whiche trayted and reberced many gode thinges necessaries for the... pestilence*.¹⁰⁷

7. Segon libre de regiment de sanitat compilat per lo dit mestre Arnau de Vilanova a instància del senyor rey d'Aragó

El manuscrit Bisbal del *Regiment de sanitat* (traducció de Berenguer Sarriera), descobert, com s'ha dit, posteriorment a l'edició de M. Batllori, va com-

105. «Per pestilència. — Rasura de banya de cervo, limadura de vori lavat ab aygua-ros, coral, sinarapde, unicorn, os de cor[n] de cervo, herba de Tunis. — Ricard» (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, vol. 98/3, f. 6v, no recollida per R. Jordi ni per L. Pagarolas).

106. Josep M. ROCA, *La medicina catalana en temps del rey Martí*, Barcelona, Impr. Fidel Giró, 1919, 17-18; Antonio DE LA TORRE Y DEL CERRO i Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Documentos para la historia de la Universidad de Barcelona*, vol. 1 (Preliminares, 1289-1451), Barcelona, Universitat de Barcelona, 1971, 40-41, *passim*; CIFUENTES, *La ciència en català*, 107. Més informació sobre Arnau Germà a Carmel FERRAGUD DOMINGO, *Medicina i promoció social a la baixa Edat Mitjana (Corona d'Aragó, 1350-1410)*, Madrid, CSIC, 2005, 91, 93, *passim*.

107. Edició facsímil amb una introducció a Guthrie VINE (ed.), *A Litil Boke the whiche Trayted and Reberced Many Gode Thinges Necessaryes for the... Pestilence, made by the... Bissshop of Aru-siens... London, 1485?*, Manchester-Londres, Manchester University Press-Bernard Quaritch, and Sherratt and Hughes (John Rylands Facsimiles, 3), 1910.

portar una altra sorpresa important per als arnaldistes del moment: la suposada existència d'una segona part de l'obra o d'una altra obra del mateix gènere escrita per Arnau. En efecte, la traducció de Sarriera hi acaba amb aquest èxplícit: «Acabat és lo primer libre de sanitat a conservar, compilat per lo dit mestre Arnau de Vilanova a instància del noble senyor rey d'Aragó. E seguexse lo segon libre compilat per aquell matex, en lo qual tracta de conservació de sanitat e de remey de ffebres e de verins e d'altres coses». Tot seguit hi ha copiat aquest suposat «segon libre de regiment de sanitat compilat per lo dit mestre Arnau de Vilanova a instància del senyor rey d'Aragó» (Biblioteca de Catalunya, ms. 1829, ff. 42v-52v [òlim pp. 74-94]), que a la taula dels capítols que l'inicia es presenta com a «segon libre del regiment de sanitat» (f. 42v). El text comença tot seguit així: «*De guarda de l'estómech*. — Segons que és acostumat e demostrat per los savis de medicina a aquell qui vol gordar sa sanitat contínuament...». Té els capítols numerats, fins al «XXI. *De cadarn, sia de fredor o de calor*», que acaba amb aquestes paraules: «... atressí, és bona la babor del vinagre gitat sobre pere calar ben calent». I la còpia es clou amb aquest èxplícit: «Acabat és lo segon libre de regiment de sanitat compilat per mestre Arnau de Vilanova».¹⁰⁸

M. de Riquer, que, com s'ha dit, va donar a conèixer el manuscrit l'any 1949, va publicar aquest «segon libre del regiment de sanitat» sense poder-ne provar l'autenticitat i deixant prudentment la qüestió oberta.¹⁰⁹ Vint anys més tard, J. A. Paniagua va posar en dubte l'atribució, assumint que havia de ser un apòcrif.¹¹⁰ Finalment, el 1983, A. Trias va demostrar que aquest pretès «segon libre» del regiment d'Arnau és en realitat una obra d'un altre autor i que l'atribució prové de l'antígraf llatí.¹¹¹ Es tracta, en efecte, d'una traducció catalana del *Liber de conservanda sanitate* de Joan de Toledo (*Llibre de conservació de sanitat*),¹¹² que en català es conserva també en altres manuscrits.

En català sembla que en van circular dues traduccions, encara que manca una edició crítica que ho aclareixi, i totes dues serien de la primera meitat del segle XIV. Una de llarga, conservada al manuscrit Bisbal (mitjan s. XV) i en

108. Per a la bibliografia del ms., vegeu la nota 33.

109. Riquer, *Un nuevo manuscrito*, 10-20.

110. Paniagua, *El Maestro Arnau de Vilanova*, 56.

111. Trias, *Sobre un pretendido*. Vegeu també ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 404; i CIFUENTES, *La ciència en català*, 99-100.

112. Inc. «Scribitur ab Ysaac in libro *Viatici* quod quicumque vult continuam custodire sanitatem...» o també «Ut dicit Constantinus in *Viatico* qui vult continuam...» (Lynn THORNDIKE i Pearl KIBRE, *A Catalogue of Incipits of Mediaeval Scientific Writings in Latin*, Cambridge, Mass., The Mediaeval Academy of America, 1963 [nova ed. ampliada a la base de dades *Electronic Thorndike-Kibre* (eTK), Voigts-Kurtz Search Program, University of Missouri, Kansas City-Mediaeval Academy of America, 2009 <<http://cctr1.umkc.edu/search/>>], col. 1413 i 1616). Sobre l'obra, vegeu ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 61-64, *passim*; i NICAUD, *Les régimes de santé au Moyen Âge*, 100-114, *passim*, que en recullen la bibliografia.

un fragment de Vilanova del Vallès (Arxiu parroquial, s/n, mtjan s. xiv, ff. 89rv i 90rv, inc. «no poden axí noure. *Nous e avelanes*. — Nous e avelanes valen contra verí, majorment si abans de menjar són rebudes...») descobert amb posterioritat a la nota d'A. Trias,¹¹³ i una altra de curta, conservada al mateix manuscrit vaticà que porta la traducció abreujada del regiment d'Arnau (Barb. lat. 311, mitjan s. xv, ff. 14r^b-18r^b, inc. «[S]gons que és acostumat e demostrat per los savis de medecina, que a aquell qui vol guardar sa sanitat contínuament...»¹¹⁴ En els dos manuscrits complets va copiat rere el regiment d'Arnau de Vilanova, però només al manuscrit Bisbal porta la falsa atribució (a l'altre és anònim, tot i que cal dir que no s'hi van copiar les rúbriques).¹¹⁵

Aquesta atribució a Arnau no sembla deguda al traductor o als copistes catalans. A. Trias va demostrar també que aquesta obra va copiada rere el regiment d'Arnau en almenys tres manuscrits llatins, i que en un dels estudiats (Londres, British Library, Royal 12 B. XXV, del s. xv) aquest és el 'llibre primer', que va seguit d'una interpolació sobre la dieta classificada com a 'llibre segon' i del regiment de Joan de Toledo que aquí és el 'llibre tercer'.¹¹⁶ Sembla clar, doncs, que no era estrany procedir a una presentació del material que el fes més accessible, independentment del fet que les particularitats de la reordenació poguessin partir de lectures o interpretacions errònies dels qui van idear-la.

Com en el cas de les dues traduccions catalanes del regiment d'Arnau, les del *Liber de conservanda sanitate* de Joan de Toledo també van donar lloc a senegles traduccions hebrees. En totes dues l'obra és atribuïda a Arnau i en els testimonis conservats s'ha procedit a una *ordinatio* semblant a la detectada als manuscrits catalans.¹¹⁷

En primer lloc, se'n conserva una traducció llarga en un manuscrit italià del segle xv, copiada tot seguit de la versió hebrea de Jucef ben Jafudà ha-

113. Estudiad i editat per IGLESIAS, *Un bifoli en pergami*.

114. Estudiada i editada per Gabriel MARTÍNEZ FERRÀ, *Una nova versió catalana del Liber de conservanda sanitate de Johannes de Toletto*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 585-99.

115. Com fa constar IGLESIAS, *Un bifoli en pergami*, 396, el caràcter àpode del ms. 10078 de la Biblioteca Nacional de España impedeix saber si era miscel·lani i si el text d'Arnau hi era succeït pel de Joan de Toledo. D'altra banda, hi ha proves (395) que el fragment de Vilanova del Vallès pertanyia a un ms. miscel·lani en el qual el del de Toledo era, com a mínim, el segon text.

116. TRIAS, *Sobre un pretendido*, 282-84. La descripció dels mss. llatins que es fa en aquest treball és massa breu i no permet fer més comparances. Així, al ms. París, Bibliothèque de l' Arsenal, 873, del s. xv, el regiment d'Arnau acaba amb un «explicit liber primus» i tot seguit hi ha, anònim, el de Joan de Toledo introduït amb la rúbrica «Sequitur alius tractatus de regimen sanitatis...» (PANIAGUA, *El Maestro Arnau de Vilanova*, 56).

117. ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 412-16, amb dades aportades per Eduard Feliu. Cal consultar FELIU, *Les traduccions hebrees*, 58-62, que amplia i corregeix aquella primera presentació.

Sefaradí de la traducció de Sarriera, i feta a partir de la versió catalana editada per M. de Riquer. Aquesta traducció s'inicia amb la rúbrica «Regiment de sanitat breu de l'esmentat cristià», en referència a Arnau de Vilanova i al seu regiment entès com a obra major. Segons el parer d'E. Feliu pot haver estat feta pel mateix Jucef ben Jafudà ha-Sefardí,¹¹⁸ l'activitat del qual, si això fos cert, caldria situar, d'acord amb la datació de la traducció catalana del *De conservanda sanitate*, en la primera meitat del segle XIV.

La traducció hebrea curta, feta a partir de la traducció catalana curta, es conserva en tres manuscrits provençals dels segles XIV i XV, copiada tot seguit de la versió hebrea d'Israel ben Jucef Caslarí de la traducció catalana abreujada del regiment d'Arnau (c. 1327) i sense solució de continuïtat entre les dues obres. Aquesta traducció hebrea del *Llibre de conservació de sanitat* acaba amb un colofó datat que identifica Arnau com a autor de l'obra: «És acabat el tractat fet sobre el regiment de la sanitat que va escriure el [savi] metge mestre Arnaut de Vilanova. L'ha traduït de la llengua de romans [*sic* per 'romanc'] a la llengua santa el metge [eminent] mestre Crescas des Caslar l'any 88 del sisè mil·lenari [=1327-1328]. Lloança a Déu, i només a Ell l'alabança». Ja s'ha advertit abans de les confusions a les quals ha donat lloc aquest colofó, havent-lo entès erròniament com a referit també a la traducció hebrea del regiment d'Arnau.¹¹⁹

La datació de les traduccions catalanes i també la de les hebrees sembla que s'ha de situar, doncs, en la primera meitat del segle XIV, en una data no gaire llunyana de la redacció original del regiment arnaldia. Aparentment, en el context català, aquesta obra d'Arnau va trobar aviat un públic receptiu, constituït sobretot per extrauniversitaris benestants, que va estimular-ne la traducció al català i a l'hebreu, i també la recerca de regiments suplementaris.

RECEPTES ESPARSE

M. Batllori ja era conscient que moltes altres obres anònimes que s'han conservat en català, elaborades amb tècnica compilatòria, podien contenir fragments de les obres d'Arnau de Vilanova, molt en particular els receptaris.

118. Nova York, Jewish Theological Seminary, ms. 8111 (Itàlia, s. xv), ff. 91r-94v, ms. fragmentari (només conté els capítols I-XII i part del XVII del text català editat a RIQUER, *Un nuevo manuscrito*). FELIU, *Les traduccions hebrees*, 60-61. Vegeu la nota 43.

119. Manuscrits: Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Vat. ebr. 366 (Provença, s. XIV), ff. 57r-61v; Lió, Bibliothèque Municipale, ms. Hébr. 15 (13) (Provença, ss. XIV-XV), ff. 165r^b-160r^a; Sant Petersburg, Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences, ms. Evr. B-290 (Provença, ss. XIV-XV), ff. 36r-41v; i Munic, Bayerische Saatsbibliothek, ms. Cod. hebr. 288 (Provença, ss. XIV-XV), ff. 14v-19v, amb el colofó resumit, que omet el traductor i la data, però atribuint també l'obra a Arnau. FELIU, *Les traduccions hebrees*, 58-62. Sobre el colofó, vegeu la nota 57. Crescas des Caslar va traduir també l'*Arnaudina* potser a partir del català (vegeu més endavant).

N'havia vist «un seguit» de receptaris a les publicacions de P. Bohigas, encarnades a bastir un *Repertori de manuscrits catalans* que, com tantes altres iniciatives, les conseqüències que per a la cultura catalana va tenir la guerra de 1936-1939 va estroncar. No obstant això, considerava que aquelles receptes, essent uns textos tan pràctics i no gens 'literaris', no tindrien «pròpia cabuda» en la col·lecció «Els Nostres Clàssics». A part d'una disculpa per no haver portat més enllà la recerca, aquesta consideració constituïa el reflex d'una concepció estreta de la filologia, pròpia del temps en què escrivia (1947), que, afortunadament, s'ha anat superant més tard, també a la principal col·lecció dedicada a l'edició crítica de textos catalans antics.¹²⁰

La recerca endegada per l'autor d'aquestes pàgines des de 1993 amb l'objectiu immediat de bastir un catàleg dels textos medievals de ciència i tècnica en català conservats en manuscrits i impresos antics,¹²¹ ha tret a la llum un gran nombre de materials inèdits, entre els quals són molt nombroses les col·leccions de receptes de diversa entitat i les receptes esparses copiades aquí i allà per tot d'individus, primordialment extraacadèmics, delerosos de garantir-se el bé més preuat, la salut

En l'apèndix d'aquest treball es publiquen o es dona notícia de deu textos, majoritàriament receptes i inèdits, que porten el nom d'Arnau de Vilanova o, sense que el portin, s'han pogut relacionar amb els altres testimonis. A ben segur que els materials que s'han anat recollint contenen altres fragments mèdics relacionables amb Arnau, però identificar-los és una tasca ingent, que d'altra banda correspon als editors de les obres que els continguin.

120. «És clar també que en una col·lecció de textos literaris, com és aquesta, no tenen pròpia cabuda moltes receptes en català extretes de les obres llatines de mestre Arnau i enquistades en un seguit de receptaris medievals» (ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 59). Del *Repertori* de P. Bohigas se'n van publicar alguns avenços, ara recollits al volum BOHIGAS, *Sobre manuscrits i biblioteques*. Els principals receptaris en català coneguts fins ara a CIFUENTES, *La ciència en català*, 119-21. Amb aquella concepció de la filologia, ens hauríem de preguntar quina importància 'literària' pensava M. Batllori que tenien les obres que es publicaven als dos volums d'*Obres catalanes* d'«Els Nostres Clàssics», on d'altra banda ja fa temps que es publiquen també obres tècniques.

121. S'exposen els orígens del projecte a Lluís CIFUENTES I COMAMALA, *Textes científiques en catalan (XIIIe-XVIe segles) dans les bibliothèques de France*, dins «Médiévales: Langue, Textes, Histoire», 52 [=Le livre de science, du copiste à l'imprimeur, ed. Laurence MOULNIER-BROGI i Nicolas WEILL-PAROT] (2007), 89-118. Aquest projecte té ara la sortida natural a internet, a través del web *Sciència.cat*, en forma de base de dades (Sciència.cat DB) consultable a l'adreça <<http://www.sciencia.cat/db/scienciadat-db.htm>>. Vegeu IDEM, *Sciència.cat: un corpus digital de la ciència i de la tècnica en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, dins *La presència catalana a l'espai de trobada de la Mediterrània medieval: noves fonts, recerques i perspectives*, ed. Lluís CIFUENTES, Roser SALICRÚ i Mercè VILADRICH; i IDEM, *The digital corpus of Sciència.cat: a work in progress*, dins *Humanities on the Web: The Medieval World = Humanitats a la xarxa: món medieval*, ed. Gemma AVENOZA i Lourdes SORIANO (de tots dos treballs, en procés de publicació, se'n poden consultar primeres versions a la Biblioteca Digital de Sciència.cat <<http://www.sciencia.cat/biblioteca/publicacions.htm>>).

Una altra tasca ingent que aquí queda en gran mesura per fer és determinar l'autenticitat arnaldiana d'aquests textos, cosa que només hem pogut aconseguir ara en un dels casos, el més antic (núm. 2), que constitueix una prova preciosa i molt primerenca de la difusió del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* en català entre els sectors extraacadèmics urbans. El caràcter d'aquests textos fa que puguin procedir, en primera instància o a partir de refaccions diverses, de qualsevol de les obres mèdiques a nom d'Arnau (autèntiques o apòcrifes) amb continguts farmacològics, que és com dir de pràcticament totes. L'edició del corpus mèdic arnaldia —en procés a la sèrie «AVOMO»— però també el dels nombrosos apòcrifs ajudarà, sens dubte, a localitzar-los.

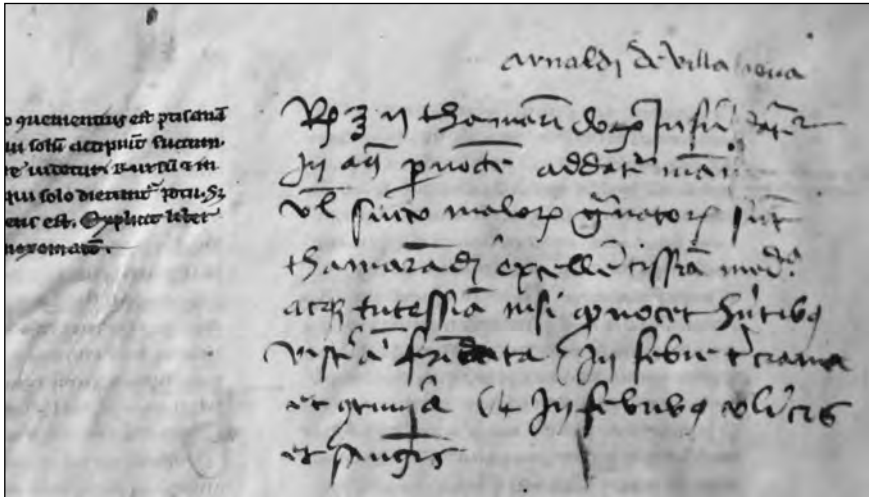
Es coneixen alguns exemples de la difusió de receptes a nom d'Arnau de Vilanova, tant en llatí com en vulgar. M. McVaugh va donar a conèixer dues col·leccions de receptes en llatí aparentment fetes per metges de Montpeller vers 1335-1345, entre les quals n'hi ha d'atribuïdes a Arnau.¹²² Els *Experimenta*, una col·lecció de setanta-tres casos clínics amb el seu corresponent tractament atribuïda a Arnau (Avinyó?, c. 1308), també porten una gran quantitat de receptes.¹²³ G. Beaujouan va donar a conèixer una recepta isolada afegida tardanament a un manuscrit mèdic francès del segle XIII.¹²⁴ En fi, uns *Experimenta ad varios morbos collecta ex diversis auctoritatibus*, copiats en un manuscrit amb obres de l'abadessa alemanya Hildegarda de Bingen (1098-1179), recullen uns «experimenta» d'Arnau.¹²⁵

122. Michael R. McVAUGH, *Two Montpellier recipe collections*, dins «Manuscripta», 20 (1976), 175-80. Anàlisi de les col·leccions de receptes («experimenta») dels mss. Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1174 (s. XIV), ff. 1r-7v, i Leipzig, Universitätsbibl., ms. 1183 (s. XIV ex.), ff. 86r-90v. En publica una selecció, entre les quals no hi ha les atribuïdes a Arnau.

123. Anàlisi i edició d'extrets a Michael R. McVAUGH, *The Experimenta of Arnald of Villanova*, dins «Journal of Medieval and Renaissance Studies», 1 (1971), 107-18.

124. «Arnaldi de Villanova. — R. uncias .ii. thamarindorum infusi dantur in aqua per noctem; addatur manna vel succo malorum granatorum. Sunt thamarandi [*sic*] excellentissima medicina atque tutissima nisi quod nocet habentibus viscera infrigidata. — In febre terciana et continua et in febribus colericis et sanguineis». La Seu d'Urgell, Arxiu Capitular d'Urgell, Còdexs, ms. 2052 (òlim 84) (ss. XIII-XIV), f. 117v. Citada per BEAUJOUAN, *Manuscrits médicaux*, 176 i 220, sense indicar en quina llengua és escrita i situant-la al ms. "2053 (84)" erròniament, tal com es fa notar a BITECA, manid 1935, que no la localitza. El ms. és una miscel·lània mèdica copiada al nord de França (Normandia?) a la primera meitat del s. XIII, amb afegits posteriors, entre els quals aquesta recepta (s. XIV). Sobre el ms., vegeu Antonio GARCÍA Y GARCÍA (dir.), *Catálogo de los manuscritos jurídicos de la Biblioteca Capitular de La Seu d'Urgell*, la Seu d'Urgell, Bisbat d'Urgell, 2009, 412-13, i la bibliografia que cita. El ms. 2053 (olim 108) conté una *Legenda aurea* en llatí copiada a Catalunya el 1349 (GARCÍA Y GARCÍA, *Catálogo*, 413). Agraïxo a Mn. Benigne Marquès, arxiver del bisbat d'Urgell, que m'hagi facilitat l'accés a aquesta recepta.

125. Michael EMBACH, *Die Schriften Hildegards von Bingen: Studien zu ihrer Überlieferung und Rezeption im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Berlín, Akademie Verlag, 2003, 355. Al

Recepta per a febres.

La Seu d'Urgell, Arxiu Capitular d'Urgell, Còdexs, ms. 2052 (òlim 84), f. 117v.

Aquests retalls llatins de la difusió de la farmacologia atribuïda a Arnau de Vilanova són relacionables amb els circuits acadèmics, sobretot els primers. També se'n coneixen, però, de relacionables amb els sectors extrauniversitaris. És el cas d'una «Recepta de la pestilència que fizo maestre Arnao de Villanova» en castellà que es conserva en un manuscrit del segle XIV, que també conté receptes en català, i que no té res a veure amb el *Petit tractat* apòcrif ressenyat abans.¹²⁶

ms. Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1216. També cita un altre ms. (Pal. lat. 1144) que conté extrets atribuïts a Arnau (357) [a partir de Josep PERARNAU, «ATCA», 28 (2009), 824].

126. El Escorial, Biblioteca del Monasterio, ms. b.IV.31, f. 56rv, inc. «Tomarás agua de ensensio verde e item agua de madroño e item agua de azedías...», expl. «...luego el sangrador se aprestará fazerle ha sangrar», esmentada per Guy BEAUJOUAN, *Manuscrits médicaux du Moyen Age conservés en Espagne*, dins «Mélanges de la Casa de Velázquez», 8 (1972), 161-221 [reimpr. a Idem, *Science médiévale d'Espagne et d'alentour*, Aldershot, Ashgate Variorum («Variorum Collected Studies Series», CS374), 1992, VI], 176 i 220, i editada a Mar CAMPOS SOUTO, *Los remedios castellanos del Recetario para diversas enfermedades atribuido a Arnau de Vilanova*, dins «Dicenda: Cuadernos de Filología Hispánica», 14 (1996), 59-68. Només la primera de les receptes d'aquest *Recetario* (ff. 56r-71v) va atribuïda a Arnau. L'article, derivat d'una tesi de llicenciatura, no fa cap temptativa d'identificació, ni esmenta el *Petit tractat* català. Tampoc no explora la possibilitat d'interferències entre català i castellà a les receptes d'aquest ms., incloses les que publica. Com el *Petit tractat*, la recepta no té res a veure amb la *Recepta electuarii mirabilis preservantis ab epidimia...* (vegeu la nota 102).

Els textos dels apèndixs 9 i 10 —dels quals, a causa de la seva extensió, només dono l'íncipit i la llista d'epígrafs tal com apareixen al manuscrit— tenen una problemàtica diferent. Són textos que, a diferència dels anteriors, no s'atribueixen a Arnau de Vilanova, sinó que es diuen escrits «segons Haben Mesué e mestra Arnau de Vilanova». Tots dos estan dedicats als medicaments purgatius —un interès que presideix, en bona mesura, la part farmacològica d'aquest important manuscrit Vat. lat. 4797 al qual ja he al·ludit abans— i apareixen interpolats en una traducció catalana («Comensa la Suma dell Gordó [*sic* per Galièn] de simples medecinas e compostes») d'una secció de l'antidotari de la *Chirurgia magna* de Guiu de Chaulhac (cap. 2 de la doctrina 1a), dedicada precisament a aquest tema.

He optat per separar-los perquè el segon (apèndix 10) porta un íncipit particular i s'anomena *Tractat de medecines laxatives*: «Ací comença un tractat de medecinas lextivas, e primerament de letovaris, de quina humor porgan e quin pes se'n deu donar, ho si és ab gorda ho sens gorda, segons Haben Mesué e mestra Arnau de Vilanova». No obstant això, és possible que tots dos formin una unitat. Per altra banda, convé tenir en compte en qualsevol anàlisi que l'autor els ha integrat perfectament en la traducció de la secció de Chaulhac esmentada, amb la intenció que amb ella formin un tot i constitueixin, en la nova *ordinatio*, una nova obra;¹²⁷ una obra i una estratègia novament presidides pel disseny de la practicitat. Si aquesta compilació és atribuïble a un autor català o bé ha estat traduïda d'un original llatí, de moment no ho sabem.

En una anàlisi ràpida, la secció que ara interessa aquí d'aquesta compilació sembla tenir punts de contacte amb la primera part de la *Practicella* de Joan de Parma (mitjan s. XIII), que es fonamenta en l'antidotari o *Grabadin* i en el *De consolatione medicinarum simplicium* de Mesué el Jove, la qual va circular atribuïda a Arnau de Vilanova tant en llatí com en hebreu i, sense aquesta atribució però fent constar que l'obra és «segons diu Johan Ebensué», també en català.¹²⁸ La primera part d'aquesta obra tracta de: 1. Medecines

127. Com se sap —però no sempre es té en compte— el compilador era un dels tipus d'autor admesos en la classificació de Bonaventura. Sobre aquest tema, vegeu en particular Malcom B. PARKES, *The influence of the concepts of ordinatio and compilatio on the development of the book*, dins Jonathan J. G. ALEXANDER i Margaret T. GIBSON (eds.), *Medieval Learning and Literature: Essays presented to Richard William Hunt*, Oxford, Clarendon Press, 1976, 115-141 [reimpr. a ÍDEM, *Scribes, Scripts and Readers: Studies in the Communication, Presentation and Dissemination of Medieval Texts*, Londres, Hambledon, 1991, 35-70; i a Jane ROBERTS i Pamela ROBINSON (eds.), *The History of the Book in the West (400AD-1455)*, dins Alexis WEEDON (coord.), *The History of the Book in the West*, vol. 1, Farnham, Ashgate, 2010, V].

128. Edició de les traduccions hebrees i de la catalana a Lola FERRE, «Práctica» de Johannes de Parma: un tratado farmacológico en sus versiones hebreas y catalana, Granada, Universidad de Granada, 2002. Sobre la traducció catalana (París, Bibliothèque nationale de France, ms. Esp. 508, ff. 57r^a-61r^b), vegeu també CIFUENTES, *La ciència en català*, 117.

digestives de cada humor; 2. Medecines purgatives de cada humor; 3. Dosis dels purgatius simples; 4. Dosis dels purgatius compostos; 5. Preparació dels medicaments. Continua amb els purgatius aplicables a cada òrgan de cos, cosa que no apareix per res al nostre text.

Els punts de contacte amb aquesta obra és evident que són deguts a la coincidència de les fonts emprades. De fet, encara que s'ha afirmat que Arnau havia escrit un comentari a l'obra de Mesué el Jove, que hauria circulat amb el títol *De medicinis ex dictis Heben Mesue*, sembla un apòcrif, i J. A. Paniagua va afirmar que Arnau cita poc Mesué a les seves obres.¹²⁹

Finalment, convindria explorar si aquests textos catalans tenen alguna connexió amb l'antologia de l'*Speculum medicine* que va circular en hebreu¹³⁰ o bé amb l'obra intitolada *Ordre de les medecines* o *Arnaudina*, traduïda a l'hebreu per Crescas des Caslar en una data indeterminada, aparentment a partir del català. Aquesta darrera obra, molt poc estudiada encara, conté una referència al rei Robert I de Nàpols (1309-1343) —que no he vist als textos catalans— i podria ser una compilació feta a partir d'escrits arnaldians o pseudoarnaldians, sobretot de l'apòcrif *Breviarium practice*.¹³¹ No em consta que s'hagin localitzat manuscrits llatins amb aquesta obra i, per tant, és una tasca que correspon als arnaldistes que coneguin l'hebreu.

* * *

L'estudi acurat de totes aquestes obres i de la seva transmissió aporta dades precioses sobre qui llegia l'Arnau metge en català en els últims segles medievals, què en llegia i per què ho feia. Per a reeixir en aquest estudi cal combinar l'anàlisi dels testimonis, cercant-hi els missatges que ens comuniquen (formats, continguts, marques d'ús, etc.), amb el de les atestacions documentals, que ens descobreixen els posseïdors dels llibres i els seus interessos cul-

129. Ho recull FERRE, «Practica», 15, de Louis DULIEU, *La médecine à Montpellier*, 7 vols., Avinyó, Les Presses Universelles, 1975-1999, vol. 1, 99, que no he pogut consultar. Vegeu PANIAGUA, *El Maestro Arnau de Vilanova*, 86.

130. Lió, Bibliothèque Municipale, ms. 15 (13) (Provença, ss. XIV-XV), ff. 176^r-173^r. ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 413.

131. Manuscrits: El Escorial, Biblioteca del Monasterio, ms. Hebreo G-III-20 (Provença, ss. XIV-XV), ff. 104v-147r, únic amb el colofó; Munic, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Cod. hebr. 288 (Provença, ss. XIV-XV), ff. 20r-84v; Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Vat. ebr. 366 (Provença, s. XIV), ff. 5r-51r; Florència, Biblioteca Laurenziana, ms. Plut. 88.36 (ss. XIV-XV), ff. 15v-67v, aquí precedida del pròleg d'Israel ben Jucef Caslarí a la traducció catalanohebraica de la versió abreujada del regiment de sanitat d'Arnau; Lió, Bibliothèque Municipale, ms. 15 (13) (Provença, ss. XIV-XV), ff. 160r-141r, amb una antologia de l'obra; i Moscou, Russian State Library, ms. Evr. 209 (ss. XIV-XV), ff. 1r-25v, també amb una antologia. ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 413-15, i, especialment, FELIU, *Les traduccions hebrees*, 55-58. El colofó de Crescas des Caslar ha originat importants confusions (*ibidem*, 57).

turals, i el dels pròlegs dels traductors, que informen sobre les seves motivacions, tècniques, problemes i públic. Un públic que era eminentment extrauniversitari, però que no es limitava als profans a la medicina (reis, nobles, burgesos) sinó que va incloure també els amplis sectors mèdics formats segons l'anomenat 'sistema obert', i potser també, ni que sigui de forma excepcional, alguns metges graduats. Els instruments adequats per a emprendre aquest complex estudi combinat són les bases de dades informàtiques, amb enormes capacitats de classificació de la informació. Entre elles caldrà tenir en compte *Sciència.cat DB*, dirigida per qui signa aquestes pàgines, centrada en les obres de ciència i tècnica en català,¹³² i l'*Arnau DB*, actualment en construcció, dirigida per Sebastià Giral (UAB), que sistematitzarà tot el corpus arnaldià i pseudoarnaldià. Dos projectes que, sens dubte, haurien entusiasmat el dedicatari d'aquest article.

APÈNDIXS

1

Vida d'Arnau de Vilanova de Hartmann Schedel (*Liber chronicarum*, 1493),
recollida per Pere Miquel Carbonell.

«De medicis celeberrimis.¹³³ — Arnaldus de Vilanova,¹³⁴ provincialis,¹³⁵ magnus philosophus, Parisius dogma suum exercuit, et per prophetiam Danielis et Sibille Erithree probare nitebatur adventum Antichristi et persecutionem Ecclesie futuram esse inter .M.CCC. et .M.CCCC. Domini annum ferme in .M.CCC.LXXVI. anno adesse. Super ea re librum edidit, cuius titulus *De speculatione adventus Antechristi*.¹³⁶ Is tamen reprobatus et quasi hereticus reputatus. Cum magistros parisienses quamplurimos¹³⁷ adversarios habebat, verens ne ad manus inquisitoris deveniret, clam auffugit, et profectus in Siciliam, qui tandem missus a Frederico,¹³⁸ rege Sicilie, ad papam, in mari mortuus est. Dixit enim Christus: «Non est vestrum nosse tempora vel momen-

132. Vegeu la nota 121.

133. A la taula inicial del volum (f. 1r), «De medicorum celeberrimorum vita et moribus».

134. Vilanova] Villanova *Schedel*.

135. provincialis] provincialis *Schedel*.

136. Antechristi] Antichristi *Schedel*.

137. quamplurimos] complurimos *Schedel*.

138. Frederico] Friderico *Schedel*.

ta que pater possuit¹³⁹ in sua potestate». Unde omnes volentes determinatum tempus in his assignare, adventus scilicet Christi vel finis mundi, erronei reperti sunt».

* Barcelona, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, ms. 123 (s. xv ex.), f. 6r.

2

Arnau de Vilanova, *Recepta de piment per a la boca de l'estómac*.¹⁴⁰

«Piment qui és molt maravelós a la bocha del ventre[y]l com hom la ha freda e [constip]ada. — E esta recepta hordonà mestra Arnau de Vilanova al senyor rey En Jacme, que com ag[u]és menyat que-y faés .i.^a sopa de pa torrat e, si à àvols pits quant aurà menyada la sopa, menu[c]h après .ii. amelons torrats dolços e parats. — Lo piment se fa en esta manera: prin caneyla triada, gíngebra blan[c]h, de cascun .i.^a unça; roses vermeyles, miya unça; guirofla, .ii. dra[c]hmes; sàndil vermeyl, .ii. dra[c]hmes; spiocanart, .i.^a unsa. E de tot assò fassa hom pólvora en la qual mescla hom .x. lliures de bon vi e meta-y hom pa de sucra, .i.^a quarta, e feu piment en la manera que fer se deu».

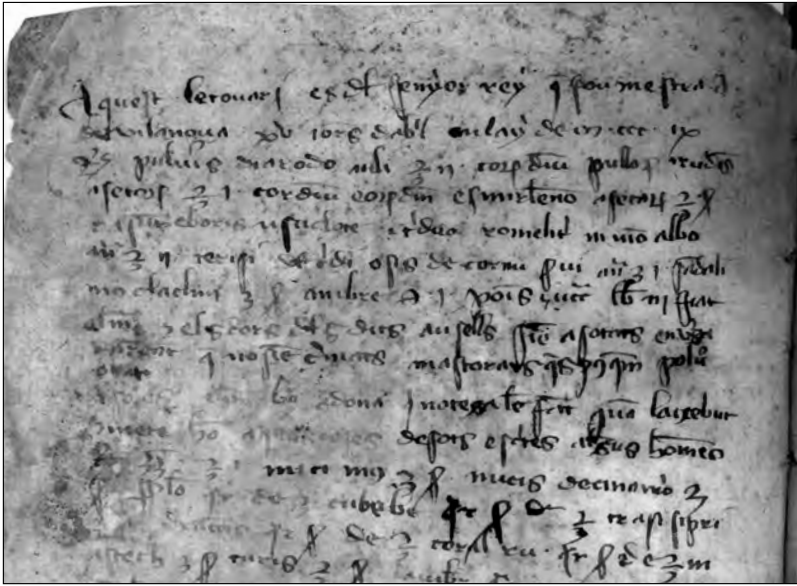
* Barcelona, Arxiu de la Catedral de Barcelona, Capítol de la Catedral, Procures, Llegats de llibres «extravagants», Llibre d'albarans de Pere de Marata (1336-1344), f. 41v.

139. possuit] posuit *Schedel*.

140. Procedent de les traduccions catalanes del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, amb les quals però no coincideix en les dosis (tampoc amb l'original llatí publicat). Vegeu ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2, 122 i 186-187 de la traducció de Sarriera (cap. xvii, *Del regiment del boure*): «Mas en hivern, per la fredor, e a veguades en corema, raeb hom per manera de medicina tan solament piment ho claret en la fin del menjar, per tal que escalf la boca del ventre [*sic*] e que confort la digestió; e, per tal, raeb-lo hom més que més ab cosa qui més de temps lo retengua en la boca del ventre, axí con ab neules, qui per lur viscositat se retenen a la boca del ventre alcun temps. E aquels qui an la boca del ventre humida, raeben-lo ab pa .i. poc torrat. [...] R. de bona caneyla, una unça; gíngebre blanc, mige unça; de roses vermeyles, de giroffle, de sàndel vermeyl, de cascun dues dracmes; de pèls d'espigua[nard], una dracme. De tot açò faça hom pólvora qui bast a .xxx. liures de vi, e meta-y hom mell o sucre, aytant con mester n'i age a incorporar les pólvores, e al més basta-y una quarta de mel escumada, ho miya liure de sucre dissolta ab .i. poc de vi; emperò més se conserva ab mel, e més de temps» (a la traducció anònima abreujada, a *ibídem*, 249; a l'original llatí, a ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis*, 464). Una altra recepta en català per a fer el piment a Pep VILA, *El piment, una beguda confegida a la catedral de Girona durant el segle XIV*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Girolins», 40 (1999), 87-93, que n'esmenta encara d'altres, i on tanmateix convenia editar «dragmes» i «règeu».

Arnau de Vilanova, *Electuari per a Jaume II*¹⁴¹

«Aquest letovari és del senyor rey, que fou mestra Arnau de Vilanova [a] .xv. jorns d'abril en l'any de .m.ccc.ix. — R. pulveris diarodo atili?, uncias .ii.; corum duorum? pullopirudeis? asetorum, uncias .i.; cordeum eorumdem

Electuari per a Jaume II.

Igualada, Arxiu Històric Comarcal de l'Anoia,
Arxiu Parroquial d'Igualada, 53, f. 6v.

141. No procedeix ni del *Regimen sanitatis* (ed. «AVOMO» X.1 i Batllori), ni de l'*Antidotarium* (ed. Vernia), ni del *De aquis laxativis* (*Opera Arnaldi de Villanova*, Venècia, 1527, ff. 299v-301v). Sembla ben bé que s'ha de relacionar amb l'electuari que Jaume II va reclamar a Arnau el 15 d'agost de 1308 juntament amb la recepta per a poder-lo confeccionar (Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria reial, reg. 140, f. 145v). Aquest document fou publicat per Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908-1921 [reimpr. facs.: 2000], vol. 1, § xxxviii; i per Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia: Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291-1327)*, Berlín-Leipzig, W. Rothschild, 1908-1922, vol. 2, § 555). El receptari d'Igualada, inèdit, és esmentat a CIFUENTES, *La ciència en català*, 66, 119 i 124. Vegeu-ne una breu descripció a Marta VIVES I SABATÉ, «Un receptari del segle XIV a l'Arxiu Comarcal d'Igualada», dins Josep M. USTRELL I TORRENT (ed.), *Història de les ciències de la salut a l'Anoia (Igualada, octubre 1996)*, Barcelona, Fundació Uriach 1838, 1998, 31-39, la qual en té l'edició en preparació.

esmirllēno asetarum, uncias semis; rasure eboris usac lote et triduo? romeliti¹⁴² in vino albo, ana uncias .ii.; cerisi de tridi osis de cornu servi, ana drachmas .i.; sandali musclaclini,¹⁴³ drachmas semis; ambre, escrupulos .i. Ponis zuccari, libras .iii. Fiat electuarium. E els cors dels dits ausells sien asotats en verga d'argent, que no sien cremats, mas torats, que's pusquen polvorajar».

* Igualada, Arxiu Històric Comarcal d'Igualada, Arxiu Parroquial d'Igualada, 53 (Pere Castell, *Receptari*, mitjan s. XIV), f. 6v.

4

[Arnau de Vilanova],¹⁴⁴ *Recepta per a la gratela*.

«La recepta de la gratela. — Primo, ajats de sal comun, .viii. onçes; ítem, argent viu, .ii. onçes; ítem, sagí de porch mascla, .v. onçes; ítem, ensens blanc, .i. onça; ítem, oli de lor, .ii. onçes; ítem, suc de fumus terra, .ii. onçes; ítem, suc de plantatga, .i. onça. — Todas las demunt ditas coses deuen ésser picadas e mesclades en manera que sia engüent, menant-o molt anugs, en .i. bel morter de marbra; e al vespra, quant aquel qui à gratela se deu metra al lit, que prena del dit engüent e, al caliu, que se n'unta las palmas e las solas dels peus fragant bé. E açò faça per .ix. vespras e orinarà la gratela».

* Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, Batllia General de Catalunya, vol. 318 (1374), f. 1r.

5

Arnau de Vilanova, *Recepta per a ronya*.¹⁴⁵

«Recepta per a roya ordonada per mestre Arnau de Vilanova. — Primerament, pren .viii. onzes de sal comuna e pica-la e cern-la; ítem, .v. onzes de segí de porch mascle, e sia dessalat en aygua freda, e pica'l bé ab la sal desús dita

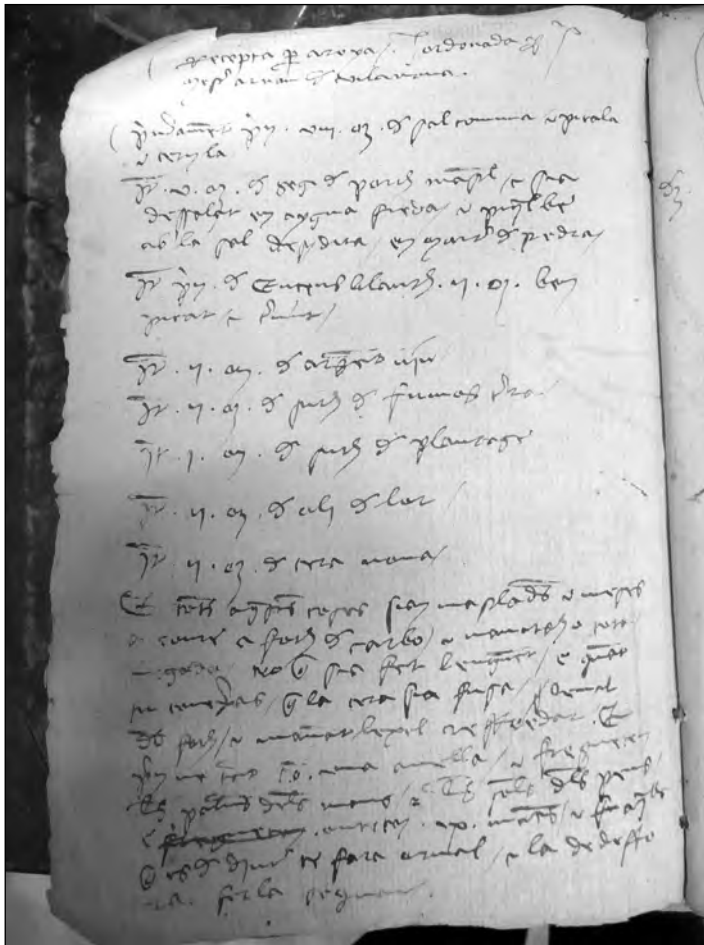
142. romeliti] *sic per* remoliti.

143. musclaclini] *sic per* muscatelini.

144. Per a l'atribució a Arnau de Vilanova, vegeu Apèndix 5.

145. Una altra versió, sense el nom d'Arnau, a l'Apèndix 4. Carles II de Nàpols va patir aquesta patologia, contra la qual Arnau de Vilanova li va indicar (1308) que prengués banys de l'aigua sulfurosa de Pozzuoli (Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria reial, Pergamins de Jaume II, extra invent. 41, ed. per FINKE, *Acta Aragonensia*, vol. 3, 176-77, § 78). Vegeu Luis GARCÍA BALLESTER, *Sobre el origen de los tratados de baños ('de balneis') como género literario en la medicina medieval*, dins «Cronos», 1 (1998), 7-50, a 14.

en morter de pedra; ítem, pren de encens blanch .II. onzes, ben picat e cernut; ítem, dos onces de argent viu; ítem, .II. onzes de such de fumos terra; ítem, .I. onza de suc de plantage; ítem, .II. onzes de oli de lor; ítem, .II. onces de cera nova. E totes aquestes coses sian mesclades e meses a coure a foch de carbó e menats-ho tota vegada trò que sia fet l'engüent, e quant tu conexeràs que la cera sia fusa, leva'l del foch e, manant, lexe'l refredar. E pren-ne tant com huna amella, e fregue-te'n les palmes de les mans e les soles dels peus, e entrò tan .IX. matins e aquelles que és de dintre te farà en mal, e la de ffora fer-l'à sequar».

Recepta per a ronya.

València, Arxiu Capitular de la Catedral Metropolitana de València,
 Protocols i notals, 3653/3, f. Iv.

* València, Arxiu Capitular de la Catedral Metropolitana de València, Protocols i notals, 3653/3 (protocol de Bonanat Monar, 1389), f. Iv.¹⁴⁶

6

Arnau de Vilanova, *Receptes de medicina*.¹⁴⁷

[175] «Cura de mestra Arnau de Vilanova a sanar mala busanya. — Prin muyot d'ou e sal gema e fé-n emplastre e metets-lo sobre la mala busanya .i.^a. nit o .i. dia. Et puy fets emplastre de such d'api bollit e scumat e de farina de forment barutellada e pasta'l ab oli violat e puy metets[-lo] dessobre la mala busanya, e mudats-ho tots jorns de fesch tro sia guarit. Et pots tenir d'aquest emplastre pastat, e quant torn dur maüra-ho ab oly violat».

[183] «Lo discret mestre Arnau de Vilanova donà aquesta recepta per mal de vexiga e de pedra. — Prenets, primerament, de ciurons .i.^a. quantitat aytant com vos sia vigares,¹⁴⁸ e com conexerets que seran cuyts, fets per manera que-l brou bast a .iii. jorns a beure, car si més n'i havia, mudar-s'i à. Prin la demunt dita quantitat dels ciurons al vespre e mit-los a remuyllar, e al matí mit-los a coure en aquella matexa aygua ab què seran remuyllats lo vespre, e mit-hi una menada de juivert, e cogua tot ensemps en guisa que-ls ciurons no sien cuits ne cruus. Et com ne volrets beure, [pren] entrò a¹⁴⁹ .ii. closques d'ou del dit brou e pren entrò a .i.^a. closcha d'ou de vin blanch, e ajats .i. poch de safrà e .i. poch d'espich, e picha-ho, e ne dins la damunt dita quantitat que volràs beure, e axí que dina da de les .ii. coses te deu bastar aquells .iii. jorns damunt dits. E posa-ho al foch en .i.^a. caça, e com serà calent, lexa-u .i. poch posar en guisa que no perda de tot el calor, e beu-ho, e ço que romandrà al sòl de la caça lança-ho. Et si vols saber lo mal si ve per calor o per fredor, com vindrà al matí que volràs pixar après la bevende, prin la orina en .i. orinal e si ve de calor, veuràs aquí al sòl de l'urinal les pedres en manera de sanch, e si ve de fredor, serà quaix blanch».

* Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 864 (1392), ff. 51v^a i 52v^{ab}.

146. Editada per Josep RODRIGO PERTEGÀS, *Efemérides notariales*, dins «Anales del Centro de Cultura Valenciana», 3/7 (1930), 191-201, i 4/8 (1931), 1-20, a 1-2, amb errors. El nom del notari s'hi dóna erròniament com a «Moner».

147. En un receptari copiat (ff. 50v^a-54v^b) a continuació d'una versió del *Tresor de pobres* de Pere Hispà (ff. 4r^a-50v^a) pel mateix copista principal del ms. i amb la qual forma una unitat. Al marge esq. de la primera recepta: «De hoc reperiet retro a cartis 48», afegit per una mà del s. xv-xvi. Al f. 48r^{ab}, efectivament, hi ha una altra recepta «Contra mala busanya e àntrax», sense cap indicació d'autoria. La segona no apareix al *Tractatus contra calculum* (*Opera Arnaldi de Villanova*, Venècia, 1527, ff. 343r-345v).

148. Al marge esq.: «com vos parega», per una mà dels ss. xvi-xvii.

149. a] al a, *corr.*

Arnau de Vilanova, *Receptes d'electuaris*.¹⁵⁰

[228] «Letovari per estrènyar la flor, rich e bo e provat, segons Arnau. — R. banya de servo cremade, ensens, màstech, mir[r]ja, carabe, acàsie, pedra sanguinària, corall, pèls de lebra cramats, gale[s], ana uncias semis; sement de plantage, aytant com totes les altrs coses. E sia tot asò pastat ab exerop de plantage. E pranets-ne cascun metí uncias semis ab uncias .i. de such de plantage e sens dubta estencarà la sanch».

[316] «Nota: letovari segons Arnau de Vilanova. — Latovari segons Arnau de Vilanova [sic] molt merevellós al cap e a le vista, dasecha umiditat de[l]s huylls, contra putrefació feta en la bocha e en les dents e en lo peladar, e foragita tot boniment d'orellas e leva dolor de cap e dolor de espalles, deneja los ronyons, val a puagra, rentren[y] vòmit, dóna apetit de menjar, conforta lo ventrell, fa estar temprat de ventra, porga ventositats e fa molts altrs bones hobras, axí com devall trobareu. — R. cor[i]andri preparat lliures semis, zuccari albi uncias .i. et semis, gar[i]ofili uncias semis, cubeba dumestice [sic] uncias .i., liquerisie rase uncias .iii., anisi, zucari albisimi uncias .iii. Omnia ista miseantur [sic] et tereantur terracione gross [sic] (açò és que sia mòlt e mesclat tot ensems). Sia donat de metí una cullarada e altra deprés dinar e altra cont se vage colgar, e és mester que no bega».

* Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Vat. lat. 4797 (c. 1466-1476), ff. 153v-154r i 165v.

150. Formen part d'un ampli antidotari no identificat, amb més de 400 epígrafs, que comença: «Incipit quidam tractatus aliquarum medecinarum alicorum morborum et remedia illorum. Et primo incipiunt digestivi. — Digestiu per fredor de ventrell. — R. oximelle squillètic, sirus sticados, ana uncias .iii.; siru[pu]s de Bessa[n]sis, melle rosato...» (ff. 116r-184v). Està dividit en seccions dedicades a digestius, beuratges, píndoles, crestiris, xarops, electuaris, unguents, pólvores, bevendes, saquets, cofes, concassements, cataplasmes, empastres, crestiris, pólvores, aigües, unguents, empastres i cataplasmes. Sembla obtingut d'almenys dues fonts. En llatí i en català. Segueix un receptari en català. Els ítems publicats aquí no els identifico al *Regimen sanitatis* (ed. «AVOMO» X.1. i Batllori) ni a l'*Antidotarium* (ed. Vernia). L'ítem [228], en canvi, té connexions amb l'apòcrif *De ornatu mulierum*, segons la versió del ms. Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1331 (segle xv), ff. 126r-130r, al f. 130r: «Clistere ad restringendum sanguinem menstruorum: R. aluminis, gallarum, acacie, boli armoniaci, thuris, carte combuste, ana drachmam semis, apii, iusquiami, ana drachmas .ii.; temperentur cum succo plantaginis et aceto vel curatis imetur» (Montserrat CABRÉ I PAIRET, *La cura del cos femení i la medicina medieval de tradició llatina: els tractats De ornatu i De decoracionibus mulierum atribuïts a Arnau de Vilanova*, Tròtula de mestre Joan, i Flos del tresor de beutat atribuït a Manuel Dieç de Calatayud, tesi doctoral de la Universitat de Barcelona, 1994, 226, a qui agraïxo l'ajuda a localitzar-la).

Not opiat leuetna gtra vermens
 Et sement alexendrina .2. .ij. dytama semen
 purtilla cornu hui combusta sentaurea lap
 m. añ .3. .ij. fiat puluis Scamonea .3. v. melle
 Et dia catalcon .2. .vi. hies destru dia prunis
 .2. .m. .ij. hies diuern diafrim com .2. .m. fiat ter
 lo seu dohis es .3. .ij. ab argua ho ab vi blanch
 ha mpmstant en lalba car prouat es
 Not letouari segons arnau de vilanou
 Latouari segons Arnau de vilanou
 molt meruellos al cap e ale vista disecta
 bmditat des huylls Contra putrefaccio fe
 ta en la boca e en les dents e en lo peladar
 E foragita tot bonnment dorellas e leuado
 lor de cap e dolor de espalles deneja los ho
 pons val ha puagra Restren bonnment dona
 apetit de memar e forta lo ventrell fa estar
 temprat de ventra porga ventositats e fa
 moltas alttas bones hobras axi com deuall
 trobareu // Et coranda pat. .ij. .ij. .ij. albi .2.
 .ij. .ij. garofili .2. .ij. cubeba dumestice .2. .ij. h
 querisic cap. .2. .ij. anisi zucari albillim .2.
 .ij. oia ista mstantur et tereant terracione
 grossaço es que ha molt e mesclat tot en les
 ha donat demeti vna cullamda e altra de ps
 dmar e altra cont se bage colgar e es mel

Recepta d'electuari.

Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Vat. lat. 4797, f. 165r.

8

Arnau de Vilanova, *Recepta per a afavorir l'embaràs*.

«Per aquelles [dones] qui·s volen enprenyar, molt més quant no poden purgar, diu lo bon mestre Arnau de Vilanova que la camamilla e lo donzell e la flor el romaní tota cuyta e donada a beure a matí y vespre mig got d'aquella aygua com vaja a dormir [val molt]. E fes que no sope aquella nit, e fes-li fregar lo ventre a baix. E fes-li'n pendre nou dies ab ses nits».

* Palerm, Biblioteca Comunale, ms. Qq A 13 (Joan LLOPIS, *Sumari de medecines*, s. xv-xvi), f. 53r.¹⁵¹

9

Anònim, *La manera de digerir i purgar els quatre humors*, segons Mesué i Arnau de Vilanova.¹⁵²

Inc.: «Digerir s'à la metèria colèricha ab coses fredes e apropiades e aperitives, axí com són les .v. erbes capillàs...».

Rúbr.: (1) «Açí mostra la menera de digerir e purgar les 4 umós segons Abenmesué, primer de còlera»; (2) «La menera de digarir e porgà malencolia, comensa lo digestiu»; (3) «Nota: altra menera de digerir segons Abenmesué e mestra Arnau compostament»;¹⁵³ (4) «Nota com así comensa la menera de digarir e porgar la fleuma, e comensa lo digestiu»; (5) «Nota: altra menera de digarir segons Ebenmesué e mestra Arnau»;¹⁵⁴ (6) «Nota: altra menera de digarir».

* Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Vat. lat. 4797 (c. 1466-1476), ff. 99v-102r.

151. Citada a CORNAGLIOTTI, *Il trattato delle erbe*, 111, treball en el qual només es publiquen extractes d'aquest receptari, entre els quals no hi ha aquesta recepta. Editada per VESENTINI, *L'erbario catalano*. Vegeu la nota 91. Aquesta recepta fa l'efecte de tenir el mateix origen que la primera de l'Apèndix 7 (vegeu la nota anterior).

152. Grup d'indicacions sobre aquest tema interpolat en una còpia del capítol 2 («De medecines purgants les humors»), de la doctrina Iª («Dels universals medicaments o ajudes»), del tractat VII (*Antidotari*), de la traducció catalana de la *Chirurgia magna* de Guiu de Chaulhac (ff. 90r-113v).

153. Inc.: «R. oximell quillench, siri epitimi et d'escolopèndria, ana uncias .iiii...».

154. Inc.: «R. oximell diorètic e esquillètic, ana uncias .iiii...».

Anònim, *Tractat de medecines laxatives*,
segons Mesué i Arnau de Vilanova.¹⁵⁵

Inc.: «Diacatolicon purga les 4 humós, e la sua presa és .i.^a drachma fins en .v., qua[n]ts segons la virtut del qui l'ha [a] pendra, e deu-se donar le demés ab decocció de prunas, panses e senblants...».

Rúbr.: «Ací comença un tractat de medecinas lextivas, e primerament de letovaris, de quina humor porgan e quin pes se'n deu donar, ho si és ab gorda ho sens gorda, segons Haben Mesué e mestra Arnau de Vilanova. — [I. ELECTUARIS:] (1) Diacatolicon...»; (2) «Nota: aquest letovari que porga còlera e après melencolia : electovari de such de roses...»; (3) «Nota: aquest letovari porga fleuma: diacartami...»; (4) «Nota: letovari inperatori»; (5) «Nota: diaprunis»; (6) «Nota: diasenet»; (7) «Nota: aquest letovari és molt calt: diasesterion...» [II. CONFECIONS:] (8) «Pus que avem dit de letovaris, ara direm de confeccions: primerament de girapigra, la qual componé Galien»; (9) «Nota: benedicta porga fleuma»; (10) «Nota: de intitotum [sic] anegagum [sic]»; (11) «Nota: trifera sera[ce]nicha»; (12) «Nota: de la confeció de geralogodion»; (13) «Nota: de la confeció de catàrticom enperialis»; (14) «Nota: casiafístola pereperada [sic]»; (15) «Nota: caciafístola novament sia mondade». [III. PÍNDOLES:] (16) «Pus que avem dit de letovaris e confeccions, ara direm de píndoles, e primerament de píndoles àureas»; (17) «Nota: de píndoles còxias»; (18) «Nota: de píndoles de Rasís»; (19) Nota: píndoles alapefenguínias [sic]; (20) «Nota: píndoles de riubarber»; (21) «Nota: píndoles de agàrich»; (22) «Nota: píndoles de torbit»; (23) «Nota: píndoles de quinque genere»; (24) «Nota: píndoles de gerapíga»; (25) «Nota: píndoles pigras Galieni»; (26) «Nota: píndoles artètiques»; (27) «Nota: píndoles lucis migoris [sic]»; (28) «Nota: píndoles lucis minoris»; (29) «Nota: píndoles ante cibus»; (30) «Nota: píndoles asptomàtiques»; (31) «Nota: píndoles sinequibus»; (32) «Nota: píndoles fètidas»; (33) «Nota: píndoles de armodàtils [majors]»; (34) «Nota: píndoles de armodàtils [menors]». [IV. SIMPLÉS:] (35) «Pus que havem dit de letovaris e de confeccions e de píndoles e de les lus propiatats, ara direm dels materials lextius simplas e de les propiatats e de les dosis, e primerament de riubarber»; (36) «Nota: de riupòntich»; (37) «Nota: bevenda contra atirícia [sic]»; (38) «Nota: mirabolants sitrins»; (39) «Nota: porga de riubarber»; (40) «Nota: píndoles de riubarber»; (41) «Nota: àloes que porga còlera [e] fleum[a e] melencolia»; (42) «Nota: de açapucia e

155. Interpolat en una còpia del capítol 2 («De medecines purgants les humors»), de la doctrina I^a («Dels universals medicaments o ajudes»), del tractat VII (*Antidotari*), de la traducció catalana de la *Chirurgia magna* de Guiu de Chaulhac (ff. 90r-113v).

vual [*sic*] ha petètich»; (43) «Nota: de euforbi»; (44) «Nota: de sul·le qui porga les humós fleumàtiques»; (45) «Nota: de ermodàtils»; (46) «Nota: de senet»; (47) «Nota com torbit porga prò[*p*]iament fleuma»; (48) «Nota: de polipodi»; (49) «Nota: de epítim»; (50) «Nota: de helèbor»; (51) «Nota: de mercoriall».

* Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Vat. lat. 4797 (c. 1466-1476), ff. 102r-110r.